

Ulusötesi Kapitalizm

Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye’de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu*

Mehmet Gürsan Şenalp - Örsan Şenalp

“...[D]ünya ölçeğinde birikim sürecinin yayılmasının, yasası kesintisiz rekabet olan bir ‘dünya kapitalist sınıfı’nın oluşturulması gerektirdiğini tamamen kabul ediyorum (ve paradoksun paradoksu olarak, bu kapitalist sınıfa ‘hür teşebbüs’ün yöneticileri kadar ‘sosyalist’ devlet korumacılığının yöneticilerininin de dahil edilmesini zorunlu görüyorum). Ancak bu kapitalist sınıfın, aynı nedenle, tarihsel anlamda somut olabilecek bir *dünya burjuvazisi* olduğuna inanmıyorum.”

E. Balibar (Balibar ve Wallerstein, 1995)

1. Giriş

Bilindiği gibi Marx ve Engels’ten sonra sermayenin genel eğilimleri üzerine düşünen isimler arasında Lenin, Kautsky, Luksemburg, Hilferding ve Buharin’in çalışmaları ön plana çıkmıştır. Luksemburg’un *sermaye birikimi* kuramı, Kautsky’nin *ultra-emperyalizm* tezi, Hilferding’in *finans-kapital* kuramı ve nihayet Lenin’in Kautsky’e karşı geliştirdiği (ve kapitalizmin en yüksek aşaması olarak tanımladığı) *emperyalizm* kuramı. Bütün bu teorik çaba, özünde sermayenin merkezileşmesi, yoğunlaşması ve kapitalist ilişkilerin dünya yüzeyine yayılması süreçlerinin özgünlüklerini ve çelişkilerini açığa çıkarmak ve buradan da kapitalist sömürü sistemini ortadan kaldıracak bir strateji geliştirmek adına ortaya koyulmuştur. Sonuçta Lenin’in emperyalizm kuramı, kapitalizmin yapısal özelliklerinden hareket ede-

* Bu çalışmaya, zamanlarını ayırarak getirdikleri yorum ve eleştirileriyle büyük katkı sağlayan değerli hocalarımız İşaya Üşür’e, Bilge Hacıhasanoğlu’na ve ayrıca *Praksis* dergisinin tartışmacı ve hakemlerine teşekkürlerimizi borç biliriz.

rek, kendisine eşitsiz ve yayılcı uluslararası güç ilişkilerini ve emperyalistler-arası mücadeleleri inceleme konusu edinerek (Lioukakis, 2005: 343) sosyalist devrim pratiğini şekillendirmiştir. Buharin'in (2005, [1915]) öncü çalışması *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, Lenin'in kuramı üzerinde en az Hilferding'in *Finans Kapital'i* (1910) kadar önemli bir etki yapmıştır. Dünya ekonomisinin oluşum sürecini inceleyen Buharin'in ilk defa kullandığı "sermayenin uluslararasılaşması" kavramı ileride İkinci Dünya Savaşı sonrası sürecinin tarihsel materyalist analizi geliştirilirken de önemli bir referans noktası olmuştur (Radice, 1984). Buharin'in kitabına yazdığı önsözün son bölümünde Lenin, Kautsky'ye gönderme yaparak şöyle demektedir:

Gelişimin istisnasız tüm işletmeleri ve devletleri içine alacak tek bir dünya tröstünün kurulması yönünde olduğu konusunda şüphe yoktur. Ama bu yöndeki gelişme öylesine stres, tempo, antagonizmalar, çelişkiler ve tepe taklak gelişler -sadece ekonomik değil, fakat aynı zamanda politik, ulusal vs.- biçiminde gerçekleşmektedir ki, ulusal finans kapitalerin dünya çapında bir ultra-emperyalizm yapısında birleşmelerinden önce, emperyalizm kaçınılmaz olarak yok olacak ve kapitalizm kendi karşısına dönüşecektir. (Buharin, 2005)

Devrimin dayandığı politik stratejinin mimarı olan Lenin'in bu görüşlerine ve -o dönem için gerçekçiliğinden haklı olarak kuşku duyulmayan- kapitalizmin dünya üzerinden bir daha dönmemecesine silineceğine dair güçlü inanç, ironik bir şekilde, sadece Kautsky tarafından geliştirilen *ultra-emperyalizm* tezinin, (1970, [1914]) içindeki her şey ile birlikte savrulup gitmesine yol açmamış, sonraki yıllarda Kautsky'yi çağrıştıran önemli teorik çalışmaların üzerinde de demoklesin kılıcı gibi sallanıp durmuştur. Bu anlamda sermayenin bütünleşme eğiliminin analizine yönelik şüpheli yaklaşım güncel gerçekliğin tahlilini olumsuz yönde etkilemiştir. Halbuki, reel sosyalizmin çöküşe yöneldiği ve küresel kapitalizmin doğuşu ile ortaya çıkan ve -Balibar'ın girişte dediği gibi- *henüz* "tarihsel anlamda bir dünya burjuvazisine dönüşmeyen" dünya kapitalist sınıfının bütünleşme eğilimi ve kapasitesi de, en az sermayenin şiddetli iç çelişkileri kadar teorik olarak sorgulanması gereken bir meseledir. Bu makalede, Kautsky ve Lenin'den neredeyse bir yüzyıl sonra kapitalizmin geldiği nokta, sistemin baş aktörü olan burjuvazinin (kapitalist devletle ilişkisi de gözetilerek) nesnel durumuna özellikle onun "ulusötesi" niteliğine bakarak tartışılıyor. Bu noktadan hareketle, ilk olarak, kapitalist yeniden yapılandırma ve neoliberal küreselleşme adı altında kavranan bir takım somut gelişmeler üzerinden kapitalizmin ulusötesi bir karaktere kavuşmuş olduğu saptaması yapılıyor. Ardından böylesi bir tartışmaya Gramsci temelinde katkı yapan "ulusötesi sınıf oluşumu" ve "devletin ulusötesileşmesi" tezleri tanıtılıyor. Daha sonra bu tezlerin politik/pratik anlamına dair Türkiye üzerinden -giriş niteliğinde- bir deneme geliştiriliyor.

2. Kapitalist yeniden yapılanma ve neoliberal küreselleşme

Hatırlanacağı gibi 1970’lerde “Eşitsiz Gelişme Yasası”nı temel alan çalışmalarıyla Mandel (1967), Rowthorn (1975) ve diğerleri, kapitalist gelişme sürecinin eşitsiz ve dengesiz olduğunu ve bu dengesizliğin kaçınılmaz olarak Amerikan hegemonyasını sarsacak bir karakter gösterdiğini söylemekteydiler. Ernest Mandel’in, Avrupa sermayesinin Hoogovens-Hoesch ve Agfa-Gevaert gibi birleşmelerde görüldüğü üzere, giderek birbiri içerisine nüfuz etmeye başlaması ve Avrupa Topluluğu girişiminin başarılı bir biçimde ilerliyor oluşu gibi gelişmeleri, emperyalistler-arası mücadelelerin bir kanıtı olarak ele aldığını söylemek mümkün. Mandel’e göre bu gelişmeler, bizlere işlevselci yaklaşımları hatırlatır bir biçimde, bir Avrupa süperdevletinin oluşması zorunluluğunun ifadeleri idi. Kaldı ki Marksizm içerisindeki devlet tartışmalarını doğuran başlıca gelişmeler bunlardı. *Komünist Manifesto*’nun araçsal yorumları (Miliband) bir yanda, yapısalçı açıklamaları (Poulantzas) bir diğer yanda, uzun yıllar tartışmaların genel doğrultusu üzerinde hakim olmuşlardı. Halbuki her iki yaklaşım da kapitalist devleti anlamak bağlamında “sermayenin uluslararasılaşması” olgusuna pek az değinmişti (Overbeek, 2004: 124). Eğer devletin sınıfsal karakteri, sermaye birikiminin belirli yapısal karakterlerine ya da işlevsel gerekliliklerine bakılarak tanımlanabiliyorsa, sermayenin uluslararası düzeyde genişlemesinin kapitalist devletin evrimi bağlamında bazı önemli sonuçlar doğuracağı açıktır. Bu bağlamda sermayenin dünya ölçeğine yayılışını kuramsallaştırmak 2. Dünya Savaşı sonrasında, Keynesyen politikaların ve Fordist üretim tekniklerinin Avrupa’ya ihracı ve Atlantik Birliğinin oluşması sonrasında kalmıştır. Sermayenin uluslararasılaşması sorununun İngiltere’de 1960’ların ortalarında tekrar ortaya çıkışı, Amerikan firmalarının İngiliz ekonomisinde ve endüstri alanlarındaki ağırlıklarını giderek arttırıyor oluşları ve İngiliz sanayi ve finans sermayesinin ihracatının yeniden dirilmesi gibi gelişmelere dayanıyordu. Bu tarihten sonra sol görüşlü yazarlar, karşılarında çokuluslu şirketlerin (ÇUŞ’ların) ve ulusötesi / kozmopolit şirket seçkinlerinin bir yerde uzantısı olarak görülebilecek, ve çıkarları hem hükümetlerin tekil ulusal ekonomileri idare etme yeteneklerini hem de örgütlü emeğin kapitalist işverenler / şirket yöneticileri karşısındaki pazarlık güçlerini aşındıran, birleşik bir kapitalist dünya ekonomisinde yatan bankaları buldular (Radice, 1984: 112). Kapitalizmde “uluslararası” ve “ulusal” arasında giderek belirgin bir hal alan bu çelişkileri inceleyen pek çok yazar içerisinde, yaptığı katkılarıyla öne çıkan isimlerden ilki Robin Murray oldu. Murray (1971) kısaca, devlet ve sermaye arasındaki teritoryal uyumsuzluğu incelemiş ve bunun en azından çok güçlü olmayan devletlerin iktidar kapasitelerini sınırlamakta olduğunu altını çizmişti. Warren (1971) ise Murray’ın bu saptamalarına ek olarak, ikinci savaş sonrasında sermayenin ve genel olarak ekonomik ilişkilerin uluslararasılaşmasının ulus-devletin üzerinde yükseldiği politik yapıları çözmekte olduğunu ve yükselen yeni güçlere karşı bir tepki olarak, devletin ulusal temelli kapitalist girişimlerle yakın bir ilişki çerçevesinde hareket ettiğini göstermeye çalışmıştı. 1970’lerin sonlarına gelindiğinde sosyalist poli-

tik iktisatçıların bir çoğu, dikkatlerini (özellikle “üretim ve emek süreçleri” üzerinden) *sermayenin* ve (öncelikle “görelî özerklik” tartışmaları üzerinden de) *devletin* birbirinden bağımsız ve ayırık biçimde çözümlenmesi meselesine yönelttiler (Radice, 1984; Palloix, 1975; Poulantzas, 1975, 1978). Tartışmalar Poulantzas’ın devreye girmesiyle yeni bir çehre kazandı. Poulantzas’a göre asıl önemli olan Avrupa içerisindeki sermayenin birbirlerine nüfuz etmesi değil, Amerikan üretken sermayesinin Avrupa ülkeleri içine giderek daha fazla sızması olmaktadır ki bu gelişmelerin Avrupalı firmaların rekabetçi pozisyonu ve elbette Avrupa’daki sınıf yapıları üzerinde uzun vadeli etkileri olacaktır. Poulantzas’a göre sınıfsal güçlerinin yeniden biçimlenmesi süreci, Avrupa sermayesinin temelden bir biçimde Amerikan sermayesine bağımlı hale gelmesine ve Avrupa’da “Amerikan” tarzı üretim ilişkilerinin yeniden üretimine yol açmaktaydı. Overbeek (2004: 125), Poulantzas’ın bu yaklaşımının bir yandan *Amerikan süper-emperyalizmi* tezlerine yaklaşmakta olduğunu altını çizerek, bir diğer yandan da “ulusötesi tarihsel materyalizmin” kurucu / temel kavramlarından birisi olarak “ulusötesi ilişkiler”in algılanmasına doğru bir yol açmakta olduğunu ifade etmektedir.

Bu çalışmada küreselleşme terimiyle isimlendirilen dönemi kapitalizmin tarihinde niteliksel olarak farklı kılan, onu dönemsel bir kayma olarak algılamamızı gerektiren olgunun, bizatihi üretim süreç ve ilişkilerinin ulusötesileşmesi olduğunu kabul eden bazı çalışmalardan hareket ediyoruz (bkz. Robinson 2002, 2004). Bu olguyu, yani üretimin ulusötesileşmesi olgusunu, bir defa kabul ettiğimizde ise Marx’ı ve Gramsci’yi takip ederek, üstyapının da bu evrimleşmeye cevap vermesi gerektiğini kabul etmek zorunluluğuyla karşılaşırız, ki bu politik ve kültürel süreçlerin / kurumların da dönüşmesi (örneğin devletin yeniden yapılanması) gerektiğini kabul etmek anlamına gelecektir. Günümüzde süregiden tartışmalara baktığımızda, devletin (*devlet/toplum kompleksinin*) dönüşümü olgusunun çok sayıda yazar tarafından incelendiğini görüyoruz. Ancak bu noktada, dönüşümün, ilerleyen bölümlerde anlatılacak olan mevcut organik bunalımı aşmak yönünde gerçekleştiğini saptamak önemlidir. Daha net bir biçimde söylemek gerekirse, söz konusu dönüşümün niteliği altyapıda meydana gelen ve bizim “ulusötesileşme” demeyi tercih ettiğimiz gelişmelere koşut olarak üstyapıda da bazı ulusötesi oluşumların gündeme gelmesiyle belirmektedir. Bu tespitlerin Gramsci ya da Marx’ın analizlerinden temel bir farkı ise ulus-devlet merkezli olmayışı; yani ulusötesi bir karakter taşıyor oluşudur. Gramsci’nin *Hapishane Defterleri* faşizm yılları İtalya’sının politik-ideolojik ortamında, cezaevi koşullarında yazılmış ve bu etkileri ziyadesiyle içinde barındıran yazılardan oluşmaktaydı (Anderson, 1976). Marx’ın ise ekonomi-politik tahlillerini, özellikle o dönemin en ileri sanayileşmiş / kapitalist ülkesi olan İngiltere’de yoğunlaşan bazı toplumsal ilişkilere bakarak geliştirdiği bilinmektedir. Dolayısıyla, Marx ve Gramsci’nin çalışmalarının ulus-devlet merkezli olması, kuramsal bir yanılgıdan değil, yaşadıkları dönemlerin nesnel gerçekliğinden kaynaklanmakta-

dır. Aşağıda bazı temel yaklaşımlarını inceleyeceğimiz yeni-Gramscici politik iktisatçı yazarların bir kısmının söylediği ise bugün içinden geçtiğimiz dönemin nesnel gerçekliğinin ulusötesileşme olduğudur. Burada ulusötesi derken, (ulusal düzey, uluslararası düzey ya da uluslarüstü / küresel ölçek gibi), herhangi bir düzeyden ya da ölçekten söz etmemekteyiz. Yani ulusötesilik fenomeni, “*farklı teritoryal düzeyleri bir uçtan diğerine kesmekte ve böylelikle onları birbirine bağlayarak aşmaktadır*” (Van Apeldoorn, 2004b: 144). Ulusötesilik, devlet, devlet-üstü ve devlet-altı ölçekleri, çok-düzeyle bir algılayış içerisinde kapsayan ve teritoryal-olmayan bir fenomendir (Anderson, 2002; Overbeek, 2003). Ulusötesi aktörler olarak bazı toplumsal güçlerin teritoryal sınırlarını aşmakta olduğundan söz etmek, bunların ulusal bağlamlarından tamamen koptuklarını, ulusal düzeyle bir ilgilerinin kalmadığını değil, tersine birden fazla ulusal bağlamda *aynı anda* hareket edebiliyor olduklarını ifade etmek demektir (Van Apeldoorn, 2004b: 145). İşte bu noktada örneğin ilerleyen bölümlerde detaylı olarak göstereceğimiz gibi William Robinson, 21. yüzyılın küresel toplumunda hegemonyanın bir ulus-devlet ya da ulus-devletin içindeki ulusal karakterli hakim sınıflar tarafından değil, belirlemekte olan küresel kapitalist tarihsel bir blok tarafından uygulanacağını öne sürerken, bu nesnellığe vurgu yapmak istemektedir.

Uluslararasılaşma vs. ulusötesileşme

Robinson, küreselleşmeyi “abartılı bir mit” hatta bir “illüzyon” olarak, sadece sistemin mevcut tarihsel eğilimlerinin niceliksel anlamda yoğunlaşması olarak gören ve niteliksel açıdan yeni bir dönem olmadığını öne sürenlere karşı (Boyer ve Drache, 1996; Glyn ve Sutcliffe, 1992; Gordon, 1988; Hirst ve Thompson, 1996; Weiss, 1998 ve Wood, 1999) ticaret ve finansal akımların ulusal sınırları aşması olgusu –ki bu gelişme *uluslararasılaşmayı* ifade etmektedir- ile üretim sürecinin bizzatı kendisinin küreselleşmesi olgusu –ki buna da *ulusötesileşme* demektir- arasında ciddi farklar bulunduğunu yazmaktadır.

Örnek olarak dünya otomobil endüstrisini alalım. Önceki evrede ABD’deki otomobil firmaları arabaları baştan sona kendileri üretiyor ve daha sonra diğer ülkelere ihraç ediyorlardı. Japon ve Avrupalı firmalar da aynı şekilde davranmaktaydı. Ancak, 20. yüzyılın sonları itibarıyla, çok sayıda üretim safhası dünyanın farklı bölgelerine dağıldı; yani, otomobil üretim süreci merkezi niteliğini yitirerek parçalandı. Otomobil tekil parçaları genellikle farklı ülkelerde imal ediliyor ve sonra yine farklı ülkelerde montajlanıyor. İşletme, üretimin gerçekleştirildiği yerle herhangi bir bağlantısı olmayan bir bilgisayar terminalinden yönetiliyor. 1990’ların otomobil endüstrisi, Peter Dicken’in (1998: 32) ifadesiyle, “*tüm küreyi sarıp sarmalayan ulusötesi bir örümcek ağına*” dönüşmüştü. Otomobil endüstrisi o derece ulusötesileşmişti ki, nihai ürünleri ‘ulusal’ olarak nitelendirmek imkânı kalmamıştı (Robinson, 2004: 11).

Robinson'a bakılırsa küreselleşme denilen süreç dünyayı tek bir üretim biçimi ve tek bir küresel sistem içerisinde birleştirmeye çalışmakta ve farklı ülke ve bölgelerin yeni küresel ekonomiyle entegrasyonunu dayatmaktadır. Küresel olarak üretilen mal ve hizmetler, ulusötesi kapitalizm çağında artık tüm dünyada pazarlanmaktadır. Kârlar, özellikle 1980'lerden bu tarafa gelişen küresel finans sistem aracılığıyla tüm dünyaya dağılmaktadır. Bu da başlı başına, önceki dönemlerin uluslararası finans sistemiyle mukayese edildiğinde niteliksel bir değişim olarak görülebilir.¹ Bu anlamda 1970'lerdeki uluslararasılaşma tartışmalarını da hatırlayarak, üretimin ulusötesileşmesi olgusunu, sadece ulusötesi ya da çokuluslu şirketlerin faaliyetlerindeki artış olarak değil, aynı zamanda yeniden yapılanma, parçalanma ve üretim süreçlerinin dünya çapında ademi-merkezileşmesi olarak görülmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Küresel ekonominin teknik düzeyde mümkün olabilmesi için yeni küresel teknolojilerin üretilmesi başlı başına yeterli değildir. Bunun yanında yeni kapitalist üretim organizasyonları ve kurumlarının da oluşması gerekmektedir. Söz konusu bu yeni yapılanış, Manuel Castells (1996) tarafından *ağ toplumunun yükselişi* olarak tanımlanmıştır. Küresel ekonomide karşımıza çıkan yeni uygulamalar, 20. yüzyılın merkezi üretim mekânları ve standartlaşmış / sabitlenmiş kitlesel üretim süreçlerini ifade eden Fordist birikim rejiminden, Post-Fordist, yani *esnek* birikim rejimine geçişi sembolize etmektedir. Küresel ya da "üçüncü dalga" yeni teknolojilerin ardında bilgi teknolojilerinde yaşanan devrimsel gelişmeler, bilgisayarlaşma, iletişim alanındaki gelişmeler, internetin yaygınlaşması, yeni ulaşım teknolojilerinin gelişmesi, robotlaşma ve diğer otomasyon biçimlerinin ortaya çıkması bulunmaktadır. Yeni örgütsel biçimler arasında ise yeni işletme teknikleri, dikey ayrışmalar (*vertical disintegration*), "tam zamanında üretim" (*just-in-time production*) ve "küçük grup üretimi" (*small batch production*), taşeronlaştırma (*subcontracting*) ve dış kaynak kullanımı (*outsourcing*), resmi veya gayri-resmi ulusötesi ticari ittifaklar sayılabilir. Küresel üretim ve hizmet zincirleri, diğer bir deyişle *küresel meta zincirleri* küreselleşme sürecinde anahtar kavramlardan bir tanesi haline gelmiştir. Dev ulusötesi şirketlerde (bundan sonra UÖŞ) örgütlenen ulusötesi sermaye ise bu zincirlerin eşgüdümünü, çok sayıda özne ve toplumsal grubu bu son derece karmaşık küresel ağa dahil ederek sağlamaktadır. Bunun anlamı, dünyanın neredeyse bütün bölgelerinde sermayenin çoklu düzeylerinin giderek artan biçimlerde birbiri içine geçişi süreçlerinin, ulusötesi sermaye ve dev UÖŞ'ler etrafında gerçekleşmekte olduğudur. Küresel ekonomiyi belirleyen bütün bu teknolojik, örgütsel değişimlere bakarak, küresel düzeyde üretim süreçlerindeki parçalanma ve merkezsizleşme süreçlerinin, küresel kaynaklar ve üretim araçları üzerinde

1 Bu niteliksel (*qualitative*) farklılaşma vurgusunun, Robinson'ın analizinde bazı sorunlara yol açtığı açıktır. En azından niteliksel değişme dendiğinde, ister istemez "kapitalizm değişti, başka bir şeye dönüştü" gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar çalışmalarının bütünü göze alındığında aslında böyle bir mesaj vermediği görülse de yine de Fuat Ercan'ın bu yöndeki uyarısı / önerisi anlamlıdır. Robinson'ın, küreselleşmenin yarattığı değişimi vurgularken, "niteliksel" yerine "yapısal" kavramını kullanması daha yerinde olurdu.

kontrol ve mülkiyetin giderek yoğunlaşması ve küresel üretimin merkezileşen işletmelerinin ulusötesi sermayenin elinde toplanmasıyla eşzamanlı olarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Kısacası, günümüzde ulusötesi sermaye giderek sermayenin hakim ya da hegemonik fraksiyonu haline gelmektedir. Kapitalizmin ulaştığı bu yeni “ulusötesi” evreyi tanımlayan belli başlı niteliklerini, (1) Ulusötesi şirketlerin yayılması, (2) Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) genişlemesi, (3) Uluslararası birleşme ve satın almaların (B&SA) artması, ve (4) Firmalar arası ulusötesi stratejik ittifakların (*transnational strategic alliances*) hızla büyümesi gibi olgularla ifade etmek mümkündür (Robinson, 2004; benzer bir yaklaşım ancak farklı bir çıkarım için bkz. Harvey, 1990).

(1) *Ulusötesi şirketlerin yayılması*: Giderek tüm dünyada üretim, ticaret, yatırım ve istihdam oranları bağlamında merkezi bir konuma gelen dev şirketler üzerine son derece zengin bir literatür bulunmaktadır (Kindleberger, 1969; Hymer, 1974, 1979; Vernon, 1971; Radice, 1975; Dunning, 1993). UÖŞ’ler, artık günümüzde ulusötesileşen sermaye devrelerini kontrol ve organize eden temel birimlerdir. Genel olarak üçten fazla ülkede yönetim merkezine sahiptirler ve bu yönüyle çok-uluslu firmalardan ayrılırlar. UÖŞ’lerin aynı anda bir çok ülkedeki faaliyetleri planlama, organize etme, koordine etme ve kontrol etme becerileri, onları ulusötesileşme süreçlerinin merkezi aktörleri haline getirmiştir. İçerisinde küresel sermaye birikiminin organize edildiği temel kurumsal biçim UÖŞ’lerdir. Robinson (2004: 55)’a göre UÖŞ’lerin faaliyetleri, bizzatıhi ulusötesi kapitalist faaliyetlerdir. UNCTAD’a göre dünyada UÖŞ’lerin sayısı otuz yılda 7.000’den 70.000’e yükselmiştir ve dünya ticaretinin üçte ikisi bu şirketlerin elinde bulunmaktadır. 2005 yılı itibarıyla en büyük 100 firma, tüm UÖŞ’lerin toplam varlıklarının % 10’unu, toplam satışlarının % 17’sini ve toplam istihdamının % 13’ünü gerçekleştirmektedir. Yine en büyük 100 UÖŞ’nin 84’ü ABD, AB ve Japonya üçlüsünden olup, liste 24 şirketle Amerikan şirketleri tarafından domine edilmektedir. İlk 100 şirketin 72 tanesi sadece 5 ülkeden gelmektedir (ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya). Diğer taraftan ilk 100’de G’si Asyalı diğeri Meksika’dan olmak üzere Gelişmekte Olan Ülkeler’den (GOÜ) toplam 7 şirket bulunuyor. Benzer biçimde UÖŞ’ler, 1960’larda dünyanın toplam GSYİH’nın % 17’sini kontrol ederken, 1995’te bu rakam % 33’e ulaşmıştır. Bu şirketlerin sattıkları mal ve hizmetlerin değerleri ise 1982’de 2,5 trilyon dolar iken, 2000’de 15,7 trilyon dolar olmuştur. Öte yandan (şirketlerin satış miktarları ve ülkelerin GSYİH rakamları göz önüne alındığında) dünyadaki en büyük 100 iktisadi yapının 51’ini UÖŞ’lerin teşkil ettiği görülmektedir. Bunlardan sadece 49’u ulusal bir ekonomidir. Dahası, en büyük 200 şirketin toplam satışları, en büyük 10 ülke ekonomisini saymazsak, diğer tüm ülkelerin satışlarından büyük değerlerdedir (Anderson ve Cavanagh, 2000).

Bu noktada UNCTAD, bir takım sınır-ötesi işletmelerin sadece büyüklüklerine bakarak ulusötesileşme düzeylerinin belirlenmesinin doğru olmayacağından

hareketle, bir “ulusötesilik endeksi” (*transnationality index*) geliştirmiştir (Robinson, 2004; Dicken, 2003). Söz konusu endeksin işaret ettiği olgu, dünyadaki (büyüklüklerine göre) ilk 100 girişimin tersine, UÖŞ’lerin içinde çok sayıda küçük ve orta büyüklükte girişimin bulunduğu. Bu bağlamda, endeks oluşturulurken üç farklı oran göz önüne alınmaktadır a) dış varlıkların iç varlıklara oranı; b) toplam satışların içerisinde dış satışların yüzdesi; c) dış istihdamın iç istihdama oranı. Bu oranlar yükseldikçe, yani o şirket “ulusötesileştikçe” endeks değeri yukarı tırmanmaktadır. Örneğin, 2004 yılı itibarıyla sahip oldukları dış varlıklarına göre sıralanan ve finansal-olmayan (*non-financial*) ilk 25 UOŞ içinde, 449 milyar dolarla ilk sırada bulunan Amerikan *General Electric*’in ulusötesilik endeks değeri sadece 47,8’dir. Bunun anlamı, bu şirketin tüm varlıklarının, satışlarının ve çalışanlarının % 47,8’inin yabancı (yani Amerikalı olmayan) olduğudur. Halbuki aynı listede “sadece” 65 milyar dolarlık yabancı varlığı ile 19. sırada bulunan İsviçre’li *Nestle*, 93,5 endeks değeriyle ulusötesileşme bağlamında *General Electric*’ten bir hayli öndedir. Demek ki bir şirketin daha büyük ve varlıklı olması onun daha ulusötesi olduğu anlamına gelmemektedir. Listedeki en varlıklı 2. şirket *Vodafone* ise 87,1 ile en ulusötesi şirketlerden bir tanesi olarak dikkat çekmektedir. Bir diğer önemli olgu, GOÜ’lerden UÖŞ’lerin son yıllardaki etkileyici performanslarıdır. Buna göre gelişmiş kapitalist ülkelerin şirketleriyle karşılaştırıldıklarında varlık büyüklükleri açısından bir hayli kısıtlı olsalar bile GOÜ’lerin en büyük ve varlıklı ilk 25 finansal-olmayan şirketinin ortalama ulusötesilik endeks değeri 44,8’e ulaşmıştır. Bu, “üçüncü dünya” olarak anılan coğrafyalardaki ülkelerden gelen şirketlerin de hızlı bir ulusötesileşme sürecinden geçiyor oldukları anlamına gelmektedir. Daha somut bir şekilde ifade edelim: *Fortune Global 500*’e ilk kez 1975 yılında giren Koç Holding’in ulusötesileşme şansı da en az *General Electric*’inki kadar, hatta belki daha fazladır (Sklair ve Robbins, 2002; ayrıca, bkz. UNCTAD, 2006).

TABLO 1. Bazı En Büyük “Finansal Olmayan” (non-financial) UÖŞ’ler (Milyon Dolar)

SIRALAMA			Şirket	Ülke	VARLIKLAR (Milyon Dolar)		SATIŞLAR (Milyon Dolar)		İSTİHDAM		TNI (%)
YV	TNI*	II**			Yabancı	Toplam	Yabancı	Toplam	Yabancı	Toplam	
1	70	42	General Electric	ABD	412.619	673.342	59.815	149.702	155.000	316.000	50.1
2	8	94	Vodafone	UK	196.396	220.499	39.497	52.426	51.052	61.672	82.4
4	16	61	BP	UK	161.174	206.914	200.293	253.621	78.100	96.200	79.4
7	64	95	Toyota Motor Co	Japonya	131.676	244.391	117.721	186.177	107.763	285.977	51.6
20	11	17	Hutchison Whampoa	Hong Kong	61.607	77.018	24.721	31.101	165.590	200.000	80.8
63	15	3	Cemex	Meksika	21.793	26.439	12.088	14.961	39.630	52.674	79.5
82	36	4	Singtel	Singapur	18.000	20.748	5.556	7.906	8.832	19.500	67.4

Kaynak: *World Investment Report*, UNCTAD (2007).

TABLO 2. GSI'ya göre En Büyük "Finansal" (financial) UÖŞ'ler (seçme)

Sıra	GSI**	Şirket	Ülke	VARLIKLAR	İSTİHDAM	ORTAKLAR			
				(Milyon Dolar)		Toplam	Y.O.	II	Ülke Sayısı
1	66.0	Citigroup	ABD	1.494.037	307.000	641	377	58.8	74
2	61.7	GE Capital Coop.	ABD	475.273	77.500	1.425	1.085	76.1	50
3	60.5	Allianz	Almanya	1.133.770	177.625	776	580	74.7	49
4	60.1	UBS AG	İsviçre	1.572.710	69.569	393	338	86.0	42
5	58.4	Generali Group	İtalya	397.308	61.561	311	259	83.3	41
6	57.5	HSBC Hold.	İngiltere	1.498.028	268.471	1.148	717	62.5	53
7	57.3	Zurich Fin. Ser.	İsviçre	297.905	52.010	312	301	96.5	34

Kaynak: *World Investment Report*, UNCTAD (2007).

TNI (Ulusötesilik Endeksi): Yabancı Varlıklar / Toplam Varlıklar, Yabancı Satışlar / Toplam Satışlar, Yabancı İstihdam / Toplam İstihdam oranlarının ortalaması alınarak hesaplanmaktadır

II (Uluslararasılaşma Endeksi): Yabancı Ortak (Affiliation) / Toplam Ortak Sayısı

GSI (Coğrafi Yayılma Endeksi): Uluslararasılaşma Endeksi ve Faaliyet gösterilen ülke sayısı çarpımının karekökü alınarak hesaplanmaktadır.

Bütün bunlar bize ne anlatmaktadır? İlk olarak görülmektedir ki, ulusötesi kapitalizmde kapitalist işletmelerin ulusal kimlikleri ortadan kalkmamıştır; yani, örneğin bir *Nestle* hala İsviçre şirkettir, ancak giderek ulusötesi bir karakter kazanmaktadır. Bunun anlamı şirketin ulusal ölçekte bağının koptuğu değil, üretim, satış, pazarlama vb. ekonomik faaliyetlerini giderek yeryüzünün farklı bölgelerine yayarak ulusötesileştiğidir. Diğer bir deyişle bir firma, devlet ya da başka herhangi bir kurumsallık için "ulusötesi" dediğimizde, bunların artık ulusal olmadıklarını söylemiş olmuyoruz. Bu açıdan bakıldığında, Peter Dicken'in son yıllarda güçlenen "küresel şirketler miti"ne karşı yaptığı uyarıları da yerli yerine oturuyor. Kısacası, bu şirketler yersiz yurtsuz ya da milliyetsiz organizasyonlar değildir. İkinci olarak, eğer ki Koç Holding ve benzeri diğer eski Üçüncü Dünya kökenli şirketler, bu şekilde ulusötesi mertebesine ulaşabiliyorlar ise kaçınılmaz bir biçimde bu durumun politik sonuçları da olacaktır. Şu halde büyük güçler arasındaki bir mücadeleyi veya dışarıdan-içeriye doğru tahakküm ilişkilerini anlatan emperyalizm kavramı üzerine yeniden düşünmek gerektiğini öne sürenlerin bütünüyle yanıldığını söyleyebilir miyiz? En azından Türkiye'nin *Koç Holding*'ine, Çin'li *Hutchison Whampoa Limited*'e, Meksikalı *Cemex S.A.*'ya ya da Singapur'lu *Singtel*'e "emperyalizmin uşakları," "yerli işbirlikçileri" vs. diyebilir miyiz? Klasik emperyalizm anlayışı çerçevesinde, kanımızca bu yeni aktörlere biçilen rol tatmin edici olmaktan uzaktır. Bunları, Batılı emperyalist efendilerin işbirlikçileri, yordakçuları olarak ya da emperyal bir fesatlığın karşısında daha düşük bir statüde tanımlayarak günümüz gerçekliğini anlamak mümkün değildir.

(2) *Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY)*: Son yıllarda oluşan küresel DYY rakamları -ki mutlak suretle mal ve hizmet ithalatı ve GSYİH rakamlarından büyük

değerler almaktadır- kendi başına ulusötesileşmenin önemli bir göstergesi olarak görülebilir. Tanımı gereği DYY'ler üretim sürecini ulusötesileştirmektedir. Son on beş-yirmi yılın verileri incelendiğinde, DYY'nin geçmişe kıyasla bugün daha fazla ülkeye yayıldığını gözlemek mümkün olmakla beraber, yine de ekonomik faaliyetlerin önemli bir miktarının gelişmiş ülkeler arasında olduğunu saptayabiliyoruz. UNCTAD, 2006 yılında tüm dünyadaki DYY girişlerinin toplam değerini 1,2 trilyon dolar olarak saptamıştır. Bu genel toplam içerisinde, son birkaç on yıldır AB, ABD ve Japonya üçgeninin toplam içeriye doğru DYY akım ve stokları içindeki payı % 60-70 civarında olmaktadır; ancak, burada AB'ye doğru güçlü bir eğilim gelişmektedir. AB'nin bu üçgen içindeki DYY'den aldığı pay 2003-2005 yılları arasında % 75'i bulmuştur. Hatta son genişleme süreciyle beraber içeriye ve dışarıya küresel DYY'nin yarısı AB ülkeleri hesabına gerçekleşmektedir. ABD ise tam tersine, 1980'lerden bu yana her iki yöndeki yatırımlar açısından da imtiyazlı konumunu yitirmektedir. Merkez bölge dışındaki bölgelerin, yani UNCTAD'ın –ve benzer gerçek ve tüzel kişilerin- “gelişmekte olan” dediği bazı ülkelerin son yıllarda DYY girişleri açısından cazip hale geldiğini görüyoruz. Her ne kadar gelen yatırımların miktarı artsa da yüzde olarak (% 30'lara) bir gerileme söz konusudur. Elbette bu ülkelerin performansları birbirine eşit olmamaktadır. Örneğin, tüm Afrika ülkelerinin GOÜ'lere gelen toplam DYY içindeki payı son 25 yılda % 10'dan % 5'e düşerken, Asya ve Okyanusya ülkeleri paylarını 1990'ların sonlarına değin hızla arttırmışlardır. Güney Amerika ve Karayipler bölgesi ise günümüzde 80'li yıllarla kıyaslandığında çok daha düşük miktarlarda DYY çekmektedir. Öte yandan, sadece 2005 yılında GOÜ'lerden dışarıya doğru yönelen 117 milyar dolarlık DYY talebi, küreselleşmeyi savunan pek çok analizcinin yüzünü güldürmektedir. Bu eğilim, küresel piyasa ekonomisinin yarattığı dinamizmin ve ülkeler arası yakınsama eğiliminin bir kanıtıymış gibi sunulmaktadır. Bu kalemin stok değeri ise 1980'de 72 milyar iken, 1990'da 149 milyara ve 2005'te 1 trilyon dolara yükselmiştir. Bu gelişme UNCTAD ve OECD gibi kurumlar tarafından, GOÜ'lerin küresel ekonomideki rekabet edebilirlik kapasitelerinin yükselmesi olarak ilan edilmektedir. Bu noktada altı çizilmesi gereken önemli bir husus, bu küresel DYY akımlarının tümünün, günümüzde sayıları 70.000'i aşan UÖŞ'ler tarafından gerçekleştirildiğidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke merkezli UÖŞ'lerin yatırım hedefleri ise –her şeye rağmen hala- öncelikle Merkez Bölge, yani gelişmiş ülkeler olmaktadır. (bkz. UNCTAD, 2006).

(3) *Birleşme ve satın almalar (B&SA'lar)*: Bilindiği gibi sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi, kapitalizm koşullarında birikim sürecinin merkezi eğilimidir. Bu eğilim, hiç şüphesiz kapitalist gelişimin, ulusal sınıf oluşumları ve dolayısıyla da ulusal burjuvazilerin ortaya çıkışları süreçlerinin çok önemli bir parçası olmaktadır. 20. yüzyıl başlarında bütün gelişmiş kapitalist toplumlarda, sermaye grupları açısından güçlü birleşme rüzgarları esmekteydi. O dönemlerde bu olgu, ulu-

sal sermaye gruplarının dış dünyadaki rakiplerine karşı birleştiği, ulusal sermayelerin yoğunlaşarak merkezileştiği bir sürecin ifadesi olmaktaydı. Bu birleşme dalgası, bir anlamda rekabetçi kapitalizmden, ulusal şirketlerin konsolidasyonu ve güçlü ulusal kapitalist sınıfların ortaya çıkışıyla karakterize edilen şirket kapitalizmine / tekelci kapitalizme doğru evrimin yolunu hazırlamıştı. Bugün ise benzer biçimde sermayenin sınır-ötesi B&SA'lar yoluyla ulusötesi yoğunlaşması, ulusötesi sınıf oluşumları açısından aynı derecede önem arz etmektedir (Robinson, 2004; Bichler ve Nitzan, 2004). Gerçekten de 1980'lere kadar B&SA'lar genellikle ulusal sınırlar içerisinde gerçekleşmekteydi. Ancak bu tarihten sonra sınır-ötesi B&SA'lar, sermayenin yoğunlaşması anlamında, ulusötesileşme sürecinin temel mekanizması haline gelmiştir. Bu noktada sınır-ötesi derken, birleşmeler bağlamında, en az iki ülkeden sermayelerin birleşmesini anlıyoruz. Satın almalar bağlamında ise bu işlemi sınır-ötesi yapan olgu, verili bir firmanın içindeki tüm varlıkları, yöneticileri, çalışanlarıyla ve temsil ettiği ulusal çıkarlarla beraber yabancı bir firmaya katılması olmaktadır. Günümüzde B&SA'ların bir kısmı ulusötesi firmaların kendi aralarında gerçekleşirken; çoğunlukla bu süreç yerel toplumsal güçlerin ulusötesileşme sürecine dahil edilmesi yoluyla; yani, örneğin ulusal şirketlerin UÖŞ'ler tarafından satın alınması yoluyla sürdürülmektedir (Robinson, 2004; Dicken, 1998). Ulusötesi B&SA'lar, bugün DYY'lerin de temel itici unsurları durumundadır. Henüz 1997 yılında B&SA'ların toplam değeri dünyada gerçekleşen DYY'lerin % 85,3'üne eşit idi. 90'lardan bu yana DYY'ler -bina, fabrika veya sanayi kompleksi gibi doğrudan ev sahibi ülkenin üretim kapasitesine katkı yapan yeni yatırımlardan (*greenfield investments*) ziyade- B&SA'lar yoluyla gerçekleşiyor. Her ne kadar GOÜ'lerde B&SA'ların sayısı ve değeri artmaya başladıysa da, bunlar yine esas olarak gelişmiş kapitalist ekonomilerde yoğunlaşmakta. Önceleri B&SA'lar telekomünikasyon, finans ve otomotiv gibi dünya ekonomisinin en fazla "küreselleşmiş" sektörlerinin yanında perakendecilik, petrol, gıda, demir-çelik, ilaç, eğlence, medya ve sigorta gibi birincil mallar ve çeşitli hizmet üreten sektörlerde gerçekleşmekteyken (Kang ve Johansson, 2000), son yıllarda üretimden hizmet sektörüne kayma söz konusu olmaktadır (Hazine Müsteşarlığı, 2007). Bu bağlamda, sınır-ötesi B&SA'ların değeri, sadece 1991-1999 yılları arasında 85 milyar dolardan 1 trilyonun üzerine çıkmıştır. 2006'ya gelindiğinde ise bu rakam sadece ilk 6 ay için 4.361 B&SA işlemi karşılığında, 1,35 trilyon dolara ulaşmıştır (PwC, 2006).

(4) *Ulusötesi stratejik ittifaklar*: Günümüzde ülkeler-arası sermayelerin birbiri içine nüfuz etmesini sağlayan mekanizmalardan bir diğeri de UÖŞ'lerin kendi aralarında geliştirdikleri stratejik ittifaklardır. Son yıllarda, sıradışı bir biçimde giderek büyüyen bu ittifaklar başta bazı kolektif girişimleri, küçük hisse yatırımları, özsermaye alışverişi, birleşik Ar-Ge, üretim ve pazarlama, teknoloji paylaşımı, uzun vadeli kaynak sağlama anlaşmaları, dağıtım / hizmetlerin paylaşımı gibi unsurları içeren geniş bir bağlantı setine sahiptir. Son yıllarda iki ya da daha fazla ülkeden firmalar arası bu tip ulusötesi stratejik ittifakların sayısı ve hacminde hatırı sayılır

artışlar söz konusu olmaktadır. Bu ittifakların çoğunluğu OECD ülkeleri arasında olmakla birlikte, yine son yıllarda OECD dışındaki (Çin de dahil) Asya ve Latin Amerika ülkelerinde de sözü edilen ittifaklarda önemli bir artış gözlemlenmektedir. Tıpkı B&SA'lar gibi stratejik ittifaklar da giderek yükselen küresel rekabetin bir ürünüdür. Bu rekabetçi yapı küresel ölçek ekonomilerine, stratejik esnekliğe ve pazarlama avantajlarına sahip olan firmalara duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Ve yine günümüzdeki B&SA'lar gibi bu ittifaklar da bazı "ulusal" sermaye bloklarının kendi aralarında, diğer başka "ulusal" sermaye bloklarına karşı oluşturdukları birliklilikler değildir. Bunun yerine küresel ekonomide varlık gösteren dev oligopolcü yapılar, farklı ülke ve bölgelerden sermaye gruplarını bir araya getirmektedir (bkz. Robinson, 2004: 64-7). Stratejik ittifaklar günümüzde rekabet, işbirliği ve endüstriyel yeniden yapılanmanın en önemli ve güçlü mekanizması durumundadır. Buna göre "Sınır-ötesi ittifaklar, küresel ve entegre bir dünyada artan bir rekabet baskısının sonucu olarak ortaya çıkmaktadırlar" (Kang ve Sakai, 2000). UÖŞ'ler arasında kurulan stratejik ittifakların tipik örnekleri olarak *Du Pont* ve *Sony*, *Motorola* ve *Toshiba*, *General Motors* ve *Hitachi*, *Fujitsu* ve *Seimens* ortak girişimleri (*joint ventures*) ve işbirlikleri (*partnerships*) gösterilebilir (Robinson, 2004: 65).

3. Ulusötesi Kapitalizmin Tarihsel Materyalist Bir Kuramına Doğru

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Antonio Gramsci, Rusya'da ve Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan devrimci süreçlerin sunduğu deneyimlerden yola çıkarak, ilerici / devrimci siyasal stratejiler üzerine yeniden düşünmek gerektiğine inanmış; bunu yaparken de *hegemonya*, *tarihsel blok*, *organik kriz*, *organik aydınlar*, *pasif devrim*, *mezvi savaşı* ve *manevra savaşı* gibi bazı temel kavramları geliştirmişti. Bu kısımda temel olarak Gramsci'nin kavramlarını küresel ekonomi politiğin eleştirisine uyarlayan, ve bunu yaparken günümüz kapitalizminin ulusötesi niteliğini göz önünde bulunduran Cox, Gill, Van der Pijl ve Robinson gibi yazarların kapitalist sınıf, tarihsel blok, hegemonya ve devlet üzerine merkezi fikirlerini inceleyeceğiz. Bu incelemeyi yapmaktaki asıl amacımız, kolektif bir özne ve *kendisi için bir sınıf* olarak hızla siyasal olarak da örgütlenen ulusötesi kapitalist sınıfın (UKS), içinde hareket ettiği ve üzerinde hakimiyet kurmaya çalıştığı ve kısmen yukarıda bazı temel özelliklerini aktarmaya gayret ettiğimiz yapıyı, yani ulusötesi kapitalist sistemi, doğru bir şekilde kavrayabilmek olacaktır.

Hegemonya ve Tarihsel Blok

Gramsci'nin çalışmaları, hiç şüphesiz Marksist kuramın gelişim sürecine çok önemli katkılar sağlamıştır. Bu katkılar 20. yüzyıl başlarında İtalyan emek hareketinin derinlerine nüfuz eden ekonomizm ve determinizmin etrafı bir eleştirisi üzerine kurulmuştur. Gramsci'ye göre mekanik determinizmle birlikte gelişen ekonomizm, politikayı iktisadi gelişmelerin sadece mekanik bir yansıması olarak ele almak şeklinde kendisini göstermekte, bu da işçi sınıfını pasifleştirerek, inisiyatifin

sürekli olarak yönetici sınıflarda kalması sonucunu doğurmaktaydı. Bu bakımdan Hegel'deki "özel" sivil toplum ve "kamusal" politik toplum (yani devlet) ayrımını geliştirmeye çalışarak, Marx'ın *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı'nın Önsöz*'ünde sergilediği materyalist kavrayışın ötesine geçmeye çalışan Gramsci'nin yazıları, o dönemin hakim determinist eğilimlerinin bir eleştirisi ve alternatifi olarak ele alınmalıdır. Bilindiği gibi söz konusu metinde Marx, sivil toplumun anatomisinin öncelikle ekonomi politiğe bakılarak anlaşılabilirliğini yazmaktadır. Buradan hareketle Gramsci, toplumdaki temel dikotominin "özel" ve "kamusal" arasında değil, "rıza" (öncelikli olarak sivil toplumu karakterize eder) ve "zor" (devlet iktidarını ifade eder, ancak tek başına onu tanımlayamaz) arasında olduğunu öne sürmektedir (Simon, 1982; Gill: 1990; Bates, 1975). Yani, Batı'nın gelişmiş-kapitalist ülkelerinde yönetici sınıfların siyasal iktidarı, özellikle ve öncelikle devletin baskı aygıtları üzerinde sağladıkları kontrole değil, sivil toplum içerisindeki çok sayıda kurumsal ve toplumsal ilişkiye dayanmaktadır. Sınıf yönetiminin bu biçimi, *hegemonya*², rızaya dayanmakta ve ancak son tahlilde devletin doğrudan ve açık baskı araçları tarafından desteklenmektedir. Bu şekilde, devletin zor gücüne ağırlık veren klasik Marksist görüşü modifiye eden Gramsci'ye göre toplumda ideolojik ve ahlaki unsurların önemi, "tarihsel blok"un oluşumunda adeta çimento işlevi görüyor oluşuyordu. Hakim (*dominant*) toplumsal sınıfların organik aydınları ise söz konusu ahlaki ve ideolojik fikirlerin, alt-bağımlı (*subordinated*) grupları mevcut toplumsal düzene tabi kılmak üzere dönüştürülerek, formüle edilmesi, yaygınlaştırılması ve evrensel kabullerle meşrulaştırılması görevini yerine getirmekteydi.

Toplumsal yapılar toplumsal sınıfların somut mücadele süreçleri, zıtlaşma, uyum ve geçişimleri sonucunda ortaya çıkarlar; ideolojik söylemler de tarihsel bloka yön veren, onu akılcılaştıran ve geliştiren bu mücadele süreçleri tarafından biçimlendirilmektedir. Gramsci'nin modern kapitalist toplumda sınıf iktidarının ideolojik boyutu üzerinde bu şekilde önemle durması, 1960'larda Batı ülkelerindeki devrimci hareketlilikler sürecinde ortaya atılan bir çok soruya ikna edici cevaplar getirmekteydi (Overbeek, 2004; Gill, 1990). Örneğin, Gramsci *Defterler*'de Rusya ve Batı'daki devlet-sivil toplum ilişkilerini karşılaştırarak, Perry Anderson (2007: 24)'un deyişiyle, "*Rus Devrimi ve Batı'da izlenmesi gereken stratejileri karşılıklı uçlara*" koymuştur. Yani, izlenecek devrimci politik stratejiler bağlamında, Doğu ve Batı arasında birtakım çok önemli farklar mevcuttur:

Doğu'da Devlet her şey olup sivil toplum daha filiz halinde ve peltemsiydi. Batı'da Devlet ile sivil toplum arasında kendine özgü bir ilişki vardı ve Devlet sarıldığında sivil toplumun sağlam yapısı derhal ortaya çıkardı. Devlet, arkasında güçlü bir istihkam ve tabya sisteminin bulunduğu bir dış hendektir sadece; ülkeler arasındaki farkların her ülke için titiz bir keşif gerektirdiği açıktı öte yandan (aktaran Anderson, 2007: 24).

2 Hegemonya kavramının Gramsci'nin yazılarında sahip olduğu değişik anlamlar ve gösterdiği farklı salınımlar için örneğin bkz. Anderson (1976), Femia (1987), Carnoy (1984) ve Laclau ve Mouffe (1985).

Böylesine spesifik bir tarihsel bağlamdan yola çıkarak Gramsci, devleti, içerisinde yönetici sınıfların diğerleri üzerinde sadece baskı uygulayageldiği değil, aynı zamanda yönettiği grupların aktif rızasını da kazanabildiği kuramsal ve pratik faaliyetlerin bir bütünü olarak tanımlar. Dolayısıyla devlet, “*politik toplum*” ve “*sivil toplum*” toplamı ya da baskı ve zor ile desteklenen hegemonya (*diktatörlük + hegemonya*) demektir.³ Gramsci'nin bu kavrayışı onu adım adım toplumsal ve politik güçlerin birbirine bağlanması olgusunu çözümlenmekte kullanacağı, çok önemli ve oldukça karmaşık bir kavrama, “tarihsel blok” kavramına ulaştırmıştır (Gill, 1990: 44). Öte yandan Sassoon'a (1987) göre Gramsci'nin hegemonya ve devlet anlayışı üzerine yapılan çalışmaların, *Defterler*'de sadece dokuz defa rastlanan bu kavrama değinmeden geçmesi imkan dahilinde değildir. Gramsci'nin deyiimiyle, “*tarihsel blok, yani doğa ile tin (yapı ile üstyapı) arasındaki birlik, zıtların ve farklılıkların birliğidir*” (bkz. Modern Prens, s.20). Daha basit ifade etmek gerekirse yapı ve üstyapı, birlikte tarihsel bloku oluşturur ve bu birlik aynı zamanda kuram ve eylemin, entelektüellerin ve kitlelerin diyalektik birliğidir de (Buci-Glucksmann, 1980: 275; Forgacs, 1988: 424). Tarihsel blok, Gramsci'ye göre belirli bir toplumsal düzen için kurumların, toplumsal ilişkilerin ve düşüncelerin oluşturduğu bir ağın içinde egemen sınıfın hegemonyasının yaratıldığı ve yeniden-üretildiği toplumsal bir bloku, yani rızanın toplumsal temelini temsil etmekteydi. Demek ki bir sınıf, kendi tahakkümünü sadece baskının özel bir örgütlenmesi olarak değil, yeri geldiğinde dar korporatif çıkarlarının ötesine geçerek, ahlâki ve entelektüel bir liderliği ortaya koyarak, hatta belirli sınırlar dahilinde ödünler vererek ve çeşitli ittifaklar kurarak, toplumsal güçleri toplumsal bir blok içerisinde birleştirerek sürdürebilirdi (Gramsci, 1989 [1971]).

Gramsci'ye göre fikirler, kültür, politika ve yasalar sadece üretim sürecini kontrol edenlerin iktisadi çıkar ve iktidarlarının basit bir fonksiyonu olarak tanımlanamaz; aksine bunlar, gerektiğinde altyapıdan bağımsız olarak da varolabilen güçlü unsurlardır (Murphy, 1994; Bobbio, 2004). Aslında bu iki alan arasındaki öncelik-sonralık ilişkisi Gramsci üzerine yapılan pek çok kuramsal tartışmanın ana konusunu oluşturmakla beraber, Portelli'ye göre bu noktadaki tartışmalar sorunu temel-

3 Görüldüğü üzere burada “*devlet = politik toplum*” özdeşliği aşılmıştır. Gramsci'nin sözünü ettiği devlet artık bütünsel (*integral*) bir devlettir. Bilindiği üzere Gramsci, devlet ve sivil toplum üzerine yazılarında, kapitalist toplumun liberal ideologlarınca geliştirilen devlet kavramsallaştırmasını; ilk olarak devlet, “*ekonomik ve siyasalın birbirinden ayrıştırılmasından türetildiği*” ve ikincisi olarak “*kendinde bir şey, ussal bir mutlak olarak kavrandığı*” için eleştirmektedir. Halbuki, Gramsci'nin –Marx, Polanyi ve Poulantzas'ta da görebileceğimiz- bakış açısına göre liberal ideolojide doğal ve organik olarak ele alınan kapitalizmde toplumsal bütünün siyasal ve iktisadi alanlarının birbirinden ayrılması gerçek değil *yanılsama*dır. Bu yanılsama, “*kamusal*” ve “*özel*” ayrımı biçiminde tezahür eder ve Gramsci'nin işaret ettiği üzere, ilki “*siyasal toplum*” diğeri ise “*sivil toplum*” görünümü alır. “*Kendinde bir şey*” olarak devletin mutlaklaştırılması ise bireylerin “*gerçeklikte kendilerinin üzerinde, özgül bir varlığın kafasına sahip olmayan fakat düşünebilen, gerçek ayaklara sahip olmaksızın hâlâ hareket edebilen hayali bir kendiliğin var olduğunu düşünmelerine izin veren*” şeyleşmiş ya da fetişistik bir görüşle sonuçlanır (bkz. Robinson, 2005a: 4-5).

siz koymaktan ibarettir (Buci-Glucksmann, 1980: 275; Portelli, 1982: 61).⁴ Yani, önemli olan herhangi bir toplumda altyapı ve üstyapı arasında kesin bir uygunluk durumunun mevcut olduğunu ve bu uygunluğun “tarihsel” (*yani geçici*) bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktır. Bu uyuma istinaden Gramsci, Marx’ın *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*’nın “Önsöz”üne yazdıklarından da faydalanarak, insanlık tarihinin belirli dönemlerinde altyapı ve üstyapı arasında *organik bir bağın* olduğunu / olması gerektiğini söylemektedir. Gramsci’ye göre bu bağ, üstyapısal etkinlikleri yürüten bazı toplumsal gruplar ya da katmanlar, yani “aydınlar” kurmaktadır (Portelli, 1982: 48-9). Öte yandan, toplumdaki çok çeşitli sınıf çıkarlarını, bir anlamda sentezleyerek hegemonyayı evrenselleştirilebilmek ve bloku oluşturabilmek için ise baskın toplumsal sınıfın hayli gelişkin bir politik bilinçliliğine dayanan liderliğine ve aksiyonlarına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, (yeni) bir tarihsel blok söz konusu olduğunda anahtar kavramlar “*bilinçli ve planlı / programlı mücadele*” olmaktadır (Gill, 1990: 46). Kısacası, tarihsel blok oluşturmak ve hegemonya inşa etmek (sıklıkla zannedildiği gibi herhangi bir devlete ya da devletler topluluğuna değil) ancak ve ancak baskın toplumsal sınıflara veya sınıf fraksiyonlarına özgü bir davranış biçimi / becerisi, bir sınıf pratiği olabilmektedir (Robinson, 2004, 2005a). Tarihsel blok esas olarak temel sınıfın hegemonik sistemi etrafında kurulur, ancak söz konusu temel sınıfın sonsuza değin bu vasfını koruyabilmesi mümkün değildir. Çünkü, tarihsel bloğun yapısı ve üstyapısı, sürekli bir devinim içerisindedir.⁵ Bu noktada sorulması gereken doğru soru şu olabilir: Şu ya da bu nedenle altyapı ve üstyapı arasındaki mevcut organik bağ koparsa, yani, aydınlar bu görevi artık yerine getiremez hale gelirlerse; ya da şöyle ifade edelim, altyapı ile üstyapı arasında Marx’ın da ifade ettiği üzere olması gereken mutlak uygunluk durumu ortadan kalkmış / kalkar ise ne olur? Gramsci, bu duruma “organik kriz” demektedir ve bu kriz, ilk olarak, yapının (üretim ilişkilerinin) evrimi ile üstyapının (devletin, yani sivil ve politik toplumun, kültürün, ideolojinin vs.) buna koşut olarak evrimleşmemesi anlamına gelmektedir ki bu koşullarda “*eskinin ölümü ve yenin henüz doğmamış olması*” durumu söz konusudur (Portelli, 1982: 127).

Organik Kriz, Hegemonya Krizi ve Yeni Tarihsel Blok

Robert Cox organik kriz kavramına iktisat alanından yaklaşan oldukça öğretici bir giriş yapmaktadır (bkz. 1987, 8. Bölüm). Cox, bu bağlamda, iktisatçılar açısın-

4 Gramsci tarihsel blok kavramını genelde yapı ve üstyapı arasındaki ilişkiyi vurgulamak bağlamında, bir yandan Marksist diyalektiğin Croce’ci idealist deformasyonuna, diğer yandan ekonomistik sapmaya karşı verdiği iki taraflı mücadelede kullanmıştır. Gramsci’nin yapmaya çalıştığı şey bu iki temel sapmaya karşı, Marx’ın problematiği içerisinde kalarak, üstyapısal alanı ve ideolojik alanı incelemek olmuştur. Ona göre üstyapılar, iktisadi temeldeki mevcut çeliklilerin tekil bir ifadesi / yansıması değildir. Tersine Gramsci, ideolojilerin maddi güçlerle eşit enerjiye sahip olduğuna inanmaktadır (bkz. Sassoon, 1987: 120).

5 Gramsci, üstyapıya ve onun altyapıdan bağımsızlığı üzerine yaptığı vurgular nedeniyle kimi çevrelerin şiddetli eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu kavrayışın, özellikle günümüzde sol-akademik cenahta sıklıkla rastladığımız, *sivil toplumculuk* adı verilen “liberal” sol eğilime zemin hazırladığı düşüncesi yaygındır. Bkz. *Gramsci Üzerine*, s.125, <http://www.kurtuluscephesi.com/eris/gramsci.html>

dan bir krizle bir dönemsal dalgalanmayı birbirinden ayırt edebilmenin çok önemli ve bir o kadar da zor iş olduğunu hatırlatarak, ekonominin, içine düştüğü krizin üstesinden gelebilmek için bazı yapısal değişimler geçirmek zorunda olduğunu; bir dalgalanma durumunda ise mevcut yapının toparlanabilmek için gerekli potansiyeli yine kendi içinde taşımakta olduğunu söylemektedir. Krizler, kökten bir dengesizliğin işareti olurken dönemsal dalgalanmalar, dengede zaman içerisinde meydana gelen değişimlerin ifadesi olurlar. Gramsci daha geniş politik bir çerçeveden bakarak “organik kriz” ve “hegemonya krizi” kavramlarından söz etmektedir. Bu bağlamda:

Bu kavramların altını çizdiği olgu ise toplumsal gruplar ve onların meşru politik önderleri arasındaki çözülme, yani temsil kriziydi. Böylesi durumlarda eski ve yeni toplumsal güçler aynı anda bir arada bulunmaktadır. Yani, eskiler daha önce kendilerini temsil eden politik örgütlerden / partilerden kopmuş; yeniler ise henüz “kendi” örgütlerini / partilerini ya da kendisine etkin bir şekilde liderlik edebilecek ve mevcut toplumsal güçleri yeni bir hegemonik blok içerisinde birleştirebilecek organik aydınlarını üretememiştir (Cox, 1987: 273).

İşte, organik kriz ya da “*eskinin ölümü ve yeninin henüz doğamamış olması*” ifadesiyle anlatılmak istenen durum tam olarak budur. Organik krizin iki olası sonucu olabilir. Ya yeni bir tarihsel blok meydana gelir ya da *Sezarizm* -yani çözümlenemeyen çelişkiler dondurulur (Cox, 1987: 273). Yeni bir tarihsel bloğun kurulması sorunu ise aslında yeni bir hegemonik sistemin kurulması sorunuyla aynı şeydir. Bu noktada altı çizilmesi gereken bir diğer önemli nokta tarihsel blok içerisindeki her krizin zorunlu olarak bir organik kriz olarak görülemeyeceğidir. Bu bağlamda Gramsci’ye göre kopuşun “temel sınıfları” yani egemen sınıf ve alt-bağımlı sınıfı ilgilendirmesi gerekir. Bu demektir ki emek-sermaye çelişkisi kapitalist toplumdaki organik bir krizi ifade etmekteyken; temel sınıf ve onunla ittifak halindeki grupların veya sınıf fraksiyonlarının kendi aralarındaki çekişmeler, bir krize işaret etmekle beraber, organik bir kriz olarak görülemez. Çünkü bu türden çelişki ve çekişmelerin nihayetinde (ideolojik ve politik) uzlaşmayla çözümlenmesi yüksek bir olasılık olup, bu durum adeta alt-bağımlı sınıfların güçsüzlüğünün manifestosu gibidir. Özetle, Gramsci’nin yazılarından üç temel organik kriz tanımı / bağlamı türetmek mümkün görünüyor: 1) Emek ve sermaye çelişkisi, 2) Altyapı ve üstyapı uyumsuzluğu, ve 3) Aydınların işlevsizleşmesi. Bunların yanına hegemonik blok içerisinde kapitalist sınıfın farklı fraksiyonları arasında patlak veren mücadeleleri de ekleyebiliriz. Bu sonuncusu organik sayılmasa da, önemli bir kriz momentine gönderme yapmaktadır. Günümüzde emek-sermaye çelişkisinin, kapitalist tarihsel blokta “şimdilik” derin bir hegemonya krizi yaratmadığı da bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında günümüzde küresel politik ekonomide sermayenin farklı fraksiyonlarının kendi aralarındaki mücadelelerinin bu denli belirleyici olabilmesinin nedeni orta-

ya çıkmaktadır. İşçi sınıfının ve toplumsal mücadelelerin zayıflığı ve örgütsüzlüğü veri iken, meydan sermayenin ulusötesi, ulusal ve yerel fraksiyonları arasındaki çekişmelere kalmış görünmektedir. Gramsci'nin ustalıkla dile getirdiği sınıf-içi mücadelelerin, organik bir krize ya da sistem içinde bir hegemonya krizine evrilmeden çözülebileceği ve neticede sermayenin daha güçlü ve ileri görüşlü bir fraksiyonu önderliğinde hegemonyanın pekişeceği yönündeki değerlendirmeler, güncel politik ekonomik çıkarsamalar için son derece verimli bir zemin sunmaktadır.

1970'lerde yeniden keşfedilen Gramsci'nin yazıları, toplumsal güçler ve dünya düzenleri arasındaki ilişkilere yönelik yeni kavramlaştırmaların da tohumlarını içermekteydi. Kaldı ki bu yaklaşımlar, daha sonraları sermaye ve burjuvazi içindeki fraksiyonel bölünmeler üzerine yapılan çalışmalarla zenginleştirildi. Uluslararasılaşma sorunsalı etrafında gelişen bu yaklaşımların Marksist kuram içerisindeki çeşitli yansımalarından bir tanesi de yeni-Gramscilik olmuştur. Sözü edilen bu eleştirel hattın temel yönelimleri -Poulantzas'tan ziyade- daha çok Robert Cox'un çalışmalarına dayanmaktaydı. Bu bağlamda Cox (1981, 1983 ve 1987), küreselleşme ve dünya düzeni tartışmalarına yeni-Gramscici yaklaşımın temelini oluşturmuştur diyebiliriz. Cox'un çalışmaları ilk olarak, uluslararası ilişkiler (Uİ) disiplininde hakim olan neo-realist geleneğin eleştirisi olarak okunabilir. Yazılarında, Kenneth Waltz ve Robert Keohane gibi önde gelen neo-realistlerin devlet-merkezli olduğunu ve tarihsel olmadığını (*ahistoric*) düşündüğü analizlerine karşı çıkan Cox'un çözümlenmeleri, bir anlamda realist yaklaşımın sınırlılıklarını, uluslararası ilişkilerde "sivil toplum" ve "devlet" gibi Gramsci'ci anlayış ve kavramları kullanarak aşmaya çalışmaktadır (Bieler ve Morton, 2004; Robinson, 2004, 2005a). Ayrıca bu çalışmalar, sonraları kendisini izleyecek olan bazı Uİ kuramcıları için de yol gösterici mahiyettedir. Cox'a göre Gramsci'nin kullandığı genel kavramsal çerçeve, Uİ'de alternatif bir teorik yaklaşım türetebilmek için gereken zemini sağlamakta olup, uluslararası düzeyde kurulu hegemonya mekanizmasını açıklayabilmek için gerekli teorik zemini sunmaktadır (Germain ve Kenny, 1998). Cox, 1987 tarihli *Üretim, İktidar ve Dünya Düzeni* (bundan sonra *ÜİDD*) adlı kitabında hegemonik projelerin formülasyonlarını, içinde yükseldikleri toplumsal yapılar etrafında ve "uluslararasılaşan üretimin değiştirdiği küresel toplumsal iktidar yapılarıyla" ilişkilendirerek açıklamaya çalışmaktadır (Picciotto, 1991: 44). Bu bağlamda Leo Panitch'in ifade ettiği gibi *ÜİDD*'yle Cox, "devletin uluslararasılaşması olgusunu, 'tarihin yapımında sosyal güçlerin rolü'nü tarihsel materyalist bir perspektiften anlamaya çalışmak suretiyle ortaya koymuştur" (Panitch, 1994: 68). Her ne kadar kimi yazarlar Uİ yazılarında Gramsci'nin giderek artan etkisine şüpheyle yaklaşılsa da hegemonya, tarihsel blok ve sivil toplum gibi Gramsci'ci kavramların, özellikle 1970'lerden sonra dünya düzeninde ortaya çıkan yeni toplumsal ilişkileri anlamak bağlamındaki yararlarını teslim etmek durumunda kalmışlardır (Germain ve Kenny, 1998; Gillon, 1999; Burnham, 1991, Panitch, 1994; Femia, 2005).

Ulusötesi Kapitalist Sınıf Oluşumu

Ulusötesi tarihsel materyalizm ilkeleri doğrultusunda yaklaşıldığında, anaakım uluslararası ilişkiler disiplininde karşılaşılan devlet-merkezci eğilimin birbiriyle ilintili iki temel sorunu olduğunu tespit etmek mümkün hale gelmektedir. Bu anaakım yaklaşım ilkin, devleti toplumun içinde bir yere oturtmak yerine, büsbütün özerk bir aktör olarak tanımlayarak büyük bir başarıyla toplumdan soyutlamaktadır. İkincisi, devleti uluslararası politikanın temel aktörü / öznesi olarak ele almaktadır. Burada ise herhangi bir ulusötesi aktörün mutlak suretle ayak uydurmak zorunda olduğu bir güç ve siyasal iktidar realitesi sunulmaktadır (Krasner, 1995). Bu bağlamda devlet-merkezci bakış açısı, ulusötesi aktörlerin aynı zamanda bazı ulusötesi toplumsal ilişkiler geliştirebileceğini ve bunların devlet çıkarlarını tanımlamak bağlamında yapıcı olabileceklerini kesinlikle hesaba katmamaktadır. Kısacası, neorealizmin algısında *devletler* ve bunların *çıkarları* yerel yahut ulusötesi toplumdan bağımsız ve “ontolojik olarak verili”dir. Buna karşın bu çalışmada izlediğimiz ulusötesi (*transnationalist*) perspektif bu ortodoks *UI* yaklaşımını; i) devlet ve toplumun ilişkisel bir bütün olarak ele alınması gerektiği (Cox, 1981) ve ii) günümüzde toplumların giderek ulusal sınırlarının ötesinde bir yaşam algısına sahip olmaya başladıkları ve bu yeni ilişkilerin yetkin bir biçimde kavranabilmesi için çözümlerinin ulusal devlet / toplum komplekslerinin ötesine geçmesi gerektiği (Van der Pijl, 1998: 3) tezlerini öne sürerek eleştirmektedir.

Bu çalışmanın temel varsayımı, başlığından da anlaşılacağı gibi, günümüzde kapitalizmin ulaştığı yeni gelişme aşamasını en iyi şekilde tanımlayan ifadenin “ulusötesi kapitalizm” kavramı olduğudur. Kapitalizmin içinden geçmekte olduğu bu yeni aşamada toplumsal güçlerin de ulusötesileştiğine şahitlik etmekteyiz. Bazı sosyal güçlerin maddi çıkarları ve ideolojik yönelimleri küresel politik ekonominin giderek daha fazla ulusötesileşmesine ve liberalleşmesine bağlı hale gelmektedir (Gill, 1990: 94). Bu noktada karşılaşılan en önemli olgu, finansal ve politik liberalizasyonu ve eşi benzeri görülmemiş teknolojik gelişmelerin estirdiği rüzgarı arkasına alan ulusötesi sermayenin *yapısal gücündeki artıştır* (Gill ve Law, 1989, 1993). Bu gelişmelerden en fazla yararlananlar ise *-ulusötesi sermaye* daima *ulusal* rakiplerinden daha fazla hareket imkanına sahip olduğu için- halihazırda birden fazla ülkenin ulusal sınırları içerisinde faaliyet gösterebilen büyük firmalar olmaktadır. Sermayenin daha fazla hareketli olmasından da yine bu türden büyük firmalar kazançlı çıkmaktadır (Gill, 1990: 113). Ulusötesi sermayenin yapısal gücünün birisi “maddi” diğeri “ideolojik” olmak üzere iki farklı boyutu olduğunu düşünmek mümkündür. Bu gücün maddi boyutunu, ulusötesi sermayenin çok daha büyük bir hareket olanağına kavuşması, örneğin sınırların ötesinde kolaylıkla konum değiştirebilmesi olgusu temsil ederken (Keohane ve Milner, 1996: 19); ideolojik boyutu çok daha kolektif bir düzeyde uygulanan sınıf iktidarı bağlamında ele alınabilir. Yani, ulusötesi sermayeyi, “genel kapitalist çıkarları” tanımlamaya çabalayan ulusötesi bir sınıf fraksiyonunu inşa eden asli unsur olarak kavramlaştırmak mümkündür. Örneğin

Van der Pijl, çözümlenmelerinde uluslararası ilişkilere günümüzdeki nihai biçimini veren bazı tarihsel gelişmelerin ve ulusötesi sınıf oluşumu sürecinin köklerini onsekizinci yüzyıla dayandırmaktadır. Ona göre sanayi kapitalizminin doğup geliştiği İngiltere, tarihte ilk defa kendi küresel genişleme patikasını oluşturan ülke olmuştur (bkz. Van der Pijl, 1998: 3. ve 4. bölümler). Ardından yeni bir genişleme süreci ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında, *Pax-Americana* –ki Van der Pijl (1984), bu dönem yükselen savaş sonrası düzeni ayakta tutan “*Atlantik-ötesi sınıf oluşumu*” kavramı ile tanımlamaktadır- mesenliği altında kuruldu. 1970’lerin ekonomik krizinden günümüze kadar olan dönemde küresel politik ekonomide ortaya çıkan dönüşümler sözünü ettiğimiz tarihsel ulusötesi ilişkileri hem derinleştirdi hem de yaygınlaştırdı (Cox, 1987: 357-68; Gill, 1990). Cox’a bakılırsa ulusötesi sınıflar, küresel düzeyde üretim ve devlet iktidarı süreçleri arasında aracı bir rol üstlenmektedir (1987: 357).

Ulusötesi sınıf oluşumu şimdilik sadece kapitalist sınıfa özgü bir olgudur. İşçi sınıfı hala ulusal sınırlarına hapis durumdadır. Sıklıkla dile getirildiği gibi küreselleşme dediğimiz dönemde sermayenin sınırsız hareketliliği karşısında emek hareketleri son derece sınırlı kalmıştır. Sermayenin aksine emeğin sınır ötesi hareketliliği ancak kaçak ya da göçmen işçiler yoluyla gerçekleşmektedir. Bu hareketliliğe, çoğu defa ulusötesi sermayenin birikim stratejisini beslemek amacıyla, bilinçli bir şekilde göz yumulmaktadır (bkz. Robinson, 2004, 2006). Yani, bu emek hareketliliği henüz ulusötesi sermayenin karşısında denge unsuru olabilecek bir ulusötesi proletarya oluşumunu yaratmanın çok uzağında kalmaktadır.⁶

Ulusötesi sermaye, kontrol ettiği muazzam kaynaklardan gelen yapısal gücü büyük bir hızla ve kolayca işçi sınıfının aleyhine kullanabilmektedir. Buna mukabil sayısal olarak çok küçük bir azınlık olmalarına rağmen ulusötesi kapitalistler ve ulusötesi iş çevreleri düzenli olarak biraraya gelmekte ve oldukça etkin bir biçimde sosyalize olmaktadır. İşçiler ise çok sayıda ve dağınıktır; sayısız farklı ulusal / bölgesel kimlik ve çıkarlar altında bölünmüşlerdir. Netice itibarıyla büyük maddi kaynaklarının yanında zengin örgütlenme kapasitesi sayesinde ulusötesi sermaye, bugün için tartışmasız biçimde işçi sınıfı karşısında üstün olan taraftır (Offe ve Wiesenthal, 1979; Van Apeldoorn, 2004a: 33).

Sermayenin uluslararası düzeyde artan genişleme sürecine bağlı olarak kapitalist sınıfların geçirdiği dönüşüm üzerine yapılan çalışmalarda, 20. yüzyılın sonlarından bu tarafa gözle görülür bir artış olmakla beraber, “uluslararası bir kapitalist sınıfın” oluşmakta olduğundan söz edenlerin geçmişi 60’lı yıllara kadar uzanır. Öncelikle 70’lerde Hymer (1979) çıkarları, hızla büyüyen ekonomik sistemin tam da kendisinde ve içerisinde sermayenin farklı ülkeler arasında sınır tanımaksızın serbestçe hareket edebileceği uluslararası bir *özel mülkiyet rejiminde* yatan “uluslararası kapitalist sınıf”ın gelişmekte olduğundan söz etmekteydi. Barnett ve Muel-

6 Farklı görüşler için bkz. Caporaso (1996: 44) ve Robinson (2004).

ler (1974) giderek yaygınlaşan ve güçlenen “çokulusluların” (*multinationals*) bünyesinde yeni bir uluslararası şirket seçkinleri (*corporate elite*) kesiminin belirlemekte olduğuna işaret ederken Goldfrank (1977) çokuluslu girişimlerin sahipleri ve yöneticilerinin güçlü bir toplumsal sınıf olarak görülebileceğine dair delillerin bulunduğunu yazmaktaydı. Daha yakın tarihlerde sınıfların ulusötesi ilişkilerine değinen çalışmaların yanında, doğrudan doğruya ulusötesi sınıf oluşumlarına odaklanan çalışmalar yapılmaya başlandı. Bunların içinde ilk bakışta öne çıkanlar Van der Pijl (1979, 1984, 1998), Cox (1987), Gill (1990) gibi yazarların çalışmaları olmuştur. Sözü ettiğimiz analizlere daha sonraları Overbeek (1993), Holman (1996) ve Van Apeldoorn’un (2000, 2004a, 2004b) katkıları eklenmiştir. Ayrıca Sklair (2001, 2002) ve Robinson’un (2001a, 2001b, 2004, 2005a, 2005b) yazdıklarının da bu yazına çok önemli katkılar sağladığını belirtmek gerekir. Bütün bunlara, son yıllarda Carroll ve Carson (2003), Nollert (2005), Carroll ve Fennema (2002, 2004, 2006), Kentor ve Jang (2004, 2006) ve Staples (2006, 2007) gibi toplum bilimcilerin ulusötesi bir kapitalist sınıftan söz edip edemeyeceğimizi araştırdıkları görgül çözümlerleri de eklendiğinde, ortaya ulusötesi kapitalist sınıf oluşumu üzerine hatırı sayılır bir yazın çıkmaktadır. Bu çalışmalar, her ne kadar kimi yazarlar tarafından toplumsal çözümlerinde mekânsal farklılaşmaların önemini göz ardı ederek sadece küresel ölçek üzerine odaklanmakla eleştirilmekteyse de, bize göre kapitalizmin ulaştığı seviyede ortaya çıkan ve çıkarı ulus-devlet bağlamını aşmış bir sermaye fraksiyonunu ontolojik olarak kavramak için güçlü bir çözümlenme çerçevesi sunmaktadır. Bu bağlamda aşağıda öncelikle Cox, Van der Pijl, Gill ve Robinson’un ulusötesi sınıf oluşumları üzerine yaptıkları çalışmalara yansıyan bazı temel önermelerini inceleyeceğiz.

Robert Cox, dünya düzenlerinin “tarihsel materyalist” analizinde aktörler yerine *tarihsel yapılara* odaklanmakta ancak yapısalcılığın diğer biçimlerinin aksine, burada yapıların verili olmadıklarını, bunların insanların bilinçli kolektif eylemleri tarafından inşa edilip dönüştürüldüğünü söylemektedir. Bu bağlamda, içerisinde hegemonyanın da üretildiği yapılar şu üç etkinlik alanı (*spheres of activity*) üzerine kurulur: 1) Toplumsal ilişkilerin, belirli toplumsal güçleri meydana getiren maddi, kurumsal ve söylemsel biçimlerinin bütününe kapsayan “toplumsal üretim ilişkileri”, 2) Tarihsel olarak birbirine bağlı devlet-sivil toplum kompleksleri, yani “devlet biçimleri” ve 3) Asla sadece istikrar veya çatışmaları temsil etmekte kalmayan, aynı zamanda alternatif dünya düzeni biçimlerini de düşünmemize olanak sağlayan, “dünya düzeni yapıları” (Cox, 1981: 135-8). Cox’a göre bu üç farklı düzey, o denli iç içe geçmiş ve karmaşık bir haldedir ki onları birbirinden ayrı ele alma imkânı yoktur. Cox, çalışmalarında sınıf kavramını durgun-çözümleneci (*static-analytic*) değil, devimsel-tarihsel (*dynamic-historical*) bir kategori olarak ele almayı yeğlemektedir. Ona göre sınıf, araştırmacının zihnindeki çözümleneci bir kategori olmanın ötesinde gerçek bir tarihsel ilişkiyi ifade eder. Belirli bir sınıfın varoluşu olmadığı, ancak tarihsel bir incelemenin sonucunda ortaya koyulabilir. Sınıfın varo-

luşunun toplumsal temeli, insanların üretim sürecindeki konumlarıdır. Her ne kadar üretim süreci, sınıf oluşumları için belirli bir potansiyel taşıyor olsa da sınıfları yaratan toplumsal pratikler, onlara sınıfsal kimlikler kazandıran birtakım ortak deneyimler ve kolektif eylemlerdir (Cox, 1987: 355). *ÜİDD*'de "Sınıflar ve Tarihsel Blokların Oluşumu" başlığı altında, sınıf oluşumu sürecinin kimi özellikleri sıralanmıştır. Burada bir toplumsal üretim ilişkisi biçiminde yer alan her baskın veya alt-bağımlı grubun mutlak suretle bir sınıf kimliği sergilemesi gerekmediğinin altını çizmektedir. Bazen bunlar bir sınıfı oluşturacak ortak bir kimlik ve hareket kapasitesi sergileyemez ve sadece gizli (*latent*) veya potansiyel sınıflar olarak kalırlar. Diğer yandan, iki ya da daha fazla toplumsal üretim ilişkisi biçiminden baskın veya alt-bağımlı gruplar, örneğin, örgütlü ve örgütsüz işçiler veya küçük ölçekli girişimciler ve şirket yöneticileri, aralarında bir sınıf oluşturmak üzere bir dayanışma geliştirerek birleşebilir. Ayrıca, farklı toplumsal üretim ilişkisi biçimleri, kendi aralarında baskın / alt-bağımlı ilişkisi içerisinde hiyerarşik olarak ve bileşenlerinin mevcut sınıf alışkanlıklarını etkileyecek şekilde bağlanabilir. Son olarak baskın toplumsal üretim ilişkisi biçimi etrafında oluşan sınıf, alt-bağımlı toplumsal üretim ilişkisi biçimden türeyecek muhtemel sınıf oluşumları ve alışkanlıkları üzerinde belirleyici etkiye sahip olur (Cox, 1987: 355-6). "Devlet" yerine kullandığı "devlet-toplum kompleksi" (*state-society complex*) kavramıyla Cox (1981), devleti kendi başına eyleyen bir "aktör" olarak değil, belirli toplumsal güç konfigürasyonlarının ifadesi olarak ele almak gerektiğini anlatmak istemiş ve böylelikle devleti sadece uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul eden neo-realist ve neoliberal *UPI-UI*'ci meslektaşlarından değil, tarihsel / toplumsal ilişkiler olarak devlet ve sermayeyi birbirinden ayrı bir şekilde ele alan diğer pek çok eleştirel-Marksist yazardan da ayrılmıştır. Cox'a göre devletler, üretken süreçlere doğrudan veya dolaylı müdahalelerde bulunarak üretim için gereken çerçeveyi oluşturur ve aynı anda bir arada bulunan, mevcut toplumsal üretim ilişkileri biçimleri arasında hiyerarşik bir yapı kurarlar. Bu bağlamda devletin üretimi düzenleme şekli onun sınıf yapısına bağlıdır. Sınıf yapılarındaki radikal değişimler de üretimde devletin rolünü farklılaştırır. Dolayısıyla, sınıf, bir yanda devlet, diğer bir yanda üretim süreci arasında aracılık işlevi gördüğü için önemli bir kategoridir. Cox, toplumda baskın konumdaki sosyal grupları şu şekilde sıralamaktadır: 1) Dünya çapında faaliyetler yürüten dev şirketleri "kontrol" edenler, 2) Ulusal-temelli büyük girişimleri ve sanayi gruplarını kontrol edenler, ve 3) Bölgesel nitelikli küçük kapitalistler. İkinci kategori heterojen bir yapı arz etmekte olup, kapitalist ülkelerdeki ulusal ölçekli özel ve kamu sektörü şirketlerinin yönetimlerini ve sosyalist ülkelerdeki devlet girişimlerini içerir. İlk gruptakiler ise belirgin biçimde bir sınıf bilincine sahiplerdir ve kendilerini açıkça öyle tanımlamasalar bile "ulusötesi yönetici sınıf" (*transnational managerial class*) olarak adlandırılabilirler (1987: 359). Cox'a göre ulusötesi yönetici sınıf, sadece çokuluslu şirketlerin yönetici kadrolarında görev alan bazı kişiler ile onların aileleri ve yakınlarından ibaret değildir. Bu sınıf, aynı zamanda ekonomi yönetimiyle

ilgili ulusal ve uluslararası kurumlarda çalışan kamu memurlarını (*public officials*) ve geniş bir uzmanlar (*experts & specialists*) kesimini de içermektedir. Bu bağlamda uluslararası finansal işletmelerin önemi, bu sınıfın en önemli tamamlayıcı parçalarından birisi olarak giderek artmaktadır. Finans, dünya ekonomisi üzerinde bir sınıf hakimiyeti sağlamak açısından askeri gücün yanında temel bir mekanizma durumundadır. Ülkeler, dünya ekonomisine ve birbirine finans yoluyla bağlanmakta, hükümetler ise ulusötesi yönetici sınıfın gelişmesi için gerekli politikaları uygulamaya zorlanmaktadır. Diğer iki kategori, yani ulusal sermaye ve yerel-küçük kapitalistler ise görece daha heterojen ve farklıdır. Bunlar, ulusötesi yönetici sınıfın baskın konumuna ve dünya ekonomisindeki gelişmelere karşı tepkisel bir karakter sergiler (Cox, 1987: 360).⁷

Amsterdam Politik İktisat Okulundan Kees van der Pijl (1979, 1984), yazılarında öncelikle sınıf oluşumlarının, politik koalisyonların ve Atlantik Bölgesi etrafında yeniden gündeme gelebilecek mücadelelerin “ulusötesi” bağlamını tanımlayabilecek çok daha dinamik bir çözümlenme çerçevesinin geliştirilmesinin önemini anlatmaktadır. Böylelikle sermayenin uluslararasılaşması sürecinin dinamikleri üzerine yapılan soyut çözümlenmeleri, yükselen Atlantik siyasal iktisad bağlamında siyasal süreçlerin ulusötesi doğasına odaklanarak geliştirmek ister. Van der Pijl (1998: 98), ulusötesi sınıf oluşumları ve tarihsel hegemonyaların kuruluşlarını anlayabilmek bağlamında kozmopolit iş kültürünün, tıpkı piyasalar gibi, bilinen tarihin en başından bu yana varlığını sürdürüyor olduğunu; ancak, ulusötesi sınıf oluşumlarının sadece sermayenin giderek büyümesi ve Lockecu devlet yapısının ortaya çıkması ile mümkün olduğunu yazmaktadır. Ona göre bu durum, birbiri ardına gelen sermayenin uluslararasılaşması süreçlerinin bir uzantısıdır. Meta sermaye devresinin uluslararasılaşması, temelde geniş coğrafi mekanlarda son derece karmaşık toplumsal ağlar yoluyla birbirine bağlanan ticaret diasporaları ve tüccar topluluklarının hızla büyümesi ve küresel olarak yaygınlaşması olguları temelinde gerçekleşmekteydi. Buna mukabil, para sermayenin uluslararasılaşması ile birlikte uluslararası düzeyde birbirine bağlı bir merkez ve yatırım bankacıları *haute finance*'inin yükselişi olgusu ortaya çıkmış; İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra ise çokuluslu firmaların başını çektiği üretimin uluslararasılaşması süreci, ulusötesi bir yönetici sınıfın belirmesine zemin hazırlamıştır. Van der Pijl, ayrıca sermayenin ulusötesi genişlemesinin sonucunda farklı kapitalist grupların ve onların siyasal projelerinin uluslararasılaştığını ifade etmektedir. Bu noktada “uluslararası sınıf bilincine sahip burjuvazi” ve uluslararası düzeyde (burjuva sınıfının) “kapsamlı kontrol

7 Bu noktada belirtilmesi gereken husus, bir sınıfa dahil olmanın sınıfın diğer üyeleriyle hiçbir şekilde bir çıkar çatışması yaşanmayacağı anlamına gelmemekte olduğudur. Kaldı ki kapitalistler arası sürmekte olan rekabet, bu sistemin tam da özünü oluşturur. O halde buradan çıkan sonuç şudur: Ortak kaygılar ve çıkarları konusundaki farkındalık, sistemin devamını ve sistem içerisinde bu sınıfın hakimiyetini pekiştirir/güçlendirir. Cox'a göre Üçlü Komisyon (*Trilateral Commission*), OECD, Dünya Bankası ve IMF gibi kurumlar, ulusötesi yönetici sınıfın farkındalık düzeyini artırmak ve sistemin bekâsını sağlamak işlevini sürdürmektedir.

planları” (*comprehensive concepts of control*) fikrini geliştirmiştir (1998, 2. bölüm).⁸ Diğer bir yandan, ulusötesi burjuvazinin ilk oluşum sürecini tartışırken, ilk olarak Benedict Anderson’un “hayali cemaatler” kavramını Özgür Masonlar’ın (*Freemasonry*) kozmopolit kardeşliğine uygulamış (1998: 99-106); ikinci olarak ise 19. yüzyılın sonlarında ulusötesi ağ bağlantılarının bağrından türeyen ve sermaye sınıfının kendisine yönelen tehditlere / engellere karşı ortak stratejiler geliştirebilmesi ve hegemonik kontrol planları uyarlayabilmesi için gerekli bir platform işlevi gören Rhodes-Milner, British Round Table ve Council of Foreign Relations (CFR) gibi “seçkin planlama gruplarına” (*elit planning groups*) odaklanmıştır (1998: 106-114). Bu kavramlaştırmalar, Marksist tartışmalar bağlamında, yapı-özne gerilimini gerçekten diyalektik bir bakış açısıyla aşmak ve gelişmiş kapitalist toplumlarda kapitalist sınıf içindeki bölünmelerin önemini teslim edebilmek bağlamında çok önemli katkılar sağlamıştır. Söz konusu sınıf içi bölünmenin belirleyiciliğini göstermek açısından Van der Pijl (1997: 123), bir yandan kapitalizmin –ya da en azından sermayenin bazı önemli fraksiyonlarının- en başından bu yana küresel ölçeğe yayılma eğilimi içerisinde olduğunu, ancak bir diğer yandan da devlet otoritesinin orta çağlardan bu yana “kozmpolit güçlere” karşı “ulusal güçleri” korumaya yönelik adımlar atmakta olduğunu hatırlatmaktadır. Kaldı ki ulusötesi kapitalist sınıf üzerine yapılan çalışmaların, kimi yazarların iddia ve inanışlarının tam aksine, sistemin bu çelişkili yapısından hareketle ortaya çıktığını söylemek kesinlikle yanlış olmayacaktır.

William I. Robinson ise bu tartışmalara kendi kurduğu ve “Küresel Kapitalizm Tezi” adını verdiği kuramsal model çerçevesinde dahil olmuştur. Söz konusu teze göre günümüzde küreselleşme diye adlandırılan süreç dünya kapitalizm tarihinde, ilki, Marx’ın “kapitalist üretim çağının kızıl şafağı” dediği ve keşifler-fetihler çağı olarak da kabul edilen *merkantilizm ve ilkel birikim* evresi; ikincisi, İngiliz tarihçi Eric Hobsbawm’ın devrimler, sermaye ve imparatorluk çağları olarak tanımladığı, 18. yüzyıl İngiltere’sindeki imalat sanayi devrimi ve Fransız devrimiyle, burjuvazinin ve ulus-devletlerin yükselişiyle özdeşleşen, *rekabetçi veya klasik kapitalizm* evresi; üçüncüsü, tekeli (şirket) kapitalizmin(in) yükseldiği, sosyalizmin alternatif bir sistem olarak ortaya çıktığı ve Hobsbawm’ın “aşırılıklar çağı” diyerek adlandırdığı evreyi izleyen, kapitalizmin dördüncü evresi olarak görülmektedir (Robinson, 2004: 5). Robinson, küreselleşmeyi dünya kapitalizminin, yani üretim, sınıflar ve devletin, ulusötesi dönüşümü bağlamında ele almakta ve bugün artık kapitalizmin ulusötesi evresinde bulunduğumuzu iddia etmektedir. Robinson’a göre sınıf oluşumları devamlılık arz eden tarihsel süreçlerdir ve toplumların sınıf yapısında zaman içerisinde meydana gelen değişiklikleri anlatırlar. Gelişen yeni küre-

8 Yeri gelmişken bir hatırlatma yapalım: Van der Pijl’in geliştirdiği “*comprehensive concepts of control*” terimi sınırlı sayıda yerli çalışmada genellikle “kapsamlı denetleyici (kontrol) kavramları(i)” olarak çevrilmekte (bkz. Ercan, 1998; Oğuz, 2006). Halbuki Van der Pijl’in kullandığı çerçevede terimin anlamlı çevirisi “kapsamlı kontrol planları” şeklinde olmalıdır. Terim, bu şekli ile Jessop’un *hegemonya projeleri* kavramlaştırmasına bir hayli yaklaşılmaktadır.

sel üretim sistemi, üretim ve *teritoryallik* (*territoriality*) kavramları arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamaktadır. Bu bağlamda üretimin küreselleşmesi, yani kapitalizmin içsel ve dışsal genişlemesi ve yoğunlaşması, ulusötesi sınıf oluşumunun temelini oluşturmaktadır. Robinson'ın ulusötesi sınıf oluşumu tezinin merkezi argümanı, küreselleşmeyle birlikte, yeni sınıfsal bölünmenin sınıfın ulusal ve ulusötesi fraksiyonları arasında gerçekleştiğidir. Buna göre kapitalist sistemde sınıf oluşumu süreci, tarihsel olarak ulus devletin kurumsal çerçevesinde gerçekleşmiş olmasına karşın, küreselleşme çağında bunun böyle olması gerekmemektedir (2004: 39). Robinson, bu iddiayı, Marx'ın *Kapital*'in ikinci cildinde ortaya koyduğu sermaye devresi formülüne (P - M ... Ü ... M' - P') atıfta bulunarak desteklemek istemektedir. Burada, bilindiği gibi P= para, M= metalar, Ü= üretim, M'= yeni metalar ve P'= devrenin başlangıcındaki mevcut para miktarından daha fazla parayı –ki bu aynı zamanda *birikim* demektir- ifade etmekteydi (Marx, 1976). Bu devre sadece iktisadi düzlemde gerçekleşmez, aynı zamanda toplumsal, siyasal ve kültürel süreçlere gömülüdür ve onlar tarafından biçimlendirilir. Sınıf oluşumunun, sınıf mücadelelerinin ve siyasal süreçlerin boy verdiği ve devletlerin sermaye birikiminin yeniden-üretimi koşullarını oluşturmaya çalıştığı yer de burasıdır. Robinson'a göre “yüzeysel entegrasyon”un önceki döneminde devrenin ilk kısmı, P - M ... Ü - M', ulusal ekonomi içerisinde gerçekleşiyordu. Küreselleşme koşullarında ise üretimin (Ü), giderek ademi-merkezileşmesi ve küresel ölçekte yayılması durumu, devrenin ilk kısmı olan P - M ... Ü için de geçerlidir:

Sınıf oluşumu artık dünya kapitalizminin tarihinin büyük bir kısmı boyunca olduğu gibi toprağa ve ulus devletinin siyasal otoritesine bağlı değildir. Sınıfların ulusötesileşmesinin ve ulusötesi kapitalist sınıfın yükselişinin temelini sağlayan üretimin küreselleşmesidir. Daha özgül biçimde, sermayenin devresinin bütünü (P - M ... Ü ... M' - P') ulusötesileştikçe sınıflar, siyasal süreçler, devletler ve kültürel-ideolojik süreçler de ulusötesileşir (Robinson, 2004: 39).

İşte bu, Robinson'a göre kapitalizmin tarihinde meydana gelen *niteliksel* bir değişimdir. Küreselleşme sürecinde sermayenin ulus-devletle olan bağının zayıflaması, ulusötesi bir burjuvazinin ortaya çıkması, ulusötesi şirket ve seçkinlerin yükselişiyle beraber sınıfsal parçalanma yeni bir eksen, ulusal / ulusötesi ekseninde gerçekleşmeye başlamıştır. Robinson'a göre son yıllarda dünyanın bütün ülkelerinde, yerel hakim gruplar içerisinde ulusötesi sınıf nüveleri hayat bulmaktadır. Burada ulusal ve küresel birikim süreçlerinin çelişkili mantığı, kendisini zaman içerisinde farklı siyasal projelerin ortaya çıkmasıyla göstermektedir. Hakim grupların ulusal kesiminin çıkarları, ulusal birikimin geleneksel / ulusal düzenleyici ve korumacı mekanizmaları içerisinde gerçekleşirken ulusötesi kesimin çıkar sağlama fırsatları, dünya ölçeğinde serbest piyasalar üzerinden genişleyen küresel bir ekonomide bulunmaktadır. Bu iki sermaye fraksiyonu, özellikle 1970'lerden bu tarafa, yerel devlet aygıtının kontrolünü ele geçirmek için kıyasıya mücadele etmektedir. Devlet, o

zamandan bu yana ulusal ve ulusötesi yönelimli hakim grupların arasındaki mücadelelerin bir alanına dönüşmüş durumdadır. Robinson'a (2003, 2004) bakılırsa yerel seçkinlerin ulusötesi kesimleri ve kapitalist sınıflar, 1980'ler ve 90'lar boyunca İsveç ve Yeni Zelanda'dan Brezilya, Hindistan, Meksika, Şili ve G. Afrika'ya kadar pek çok ülkede şiddetli iktidar mücadelelerine girişmişler ve hegemonya kurma çabalarını ulusal temelli sınıf fraksiyonlarına karşı vermişlerdir. Robinson'a göre ulusötesi kesimler politika oluşturma sürecinde anahtar konumlarda bulunan, özellikle merkez bankaları, finans ve dışişleri bakanlıkları gibi bakanlıkları ve bürokratik mevkileri, ülkeyi küresel ekonomiye bağlayan anahtar hükûmet organlarını; yani, tam anlamıyla ülkelerin *kumanda merkezlerini* ele geçirmiş durumdadır. Dolayısıyla, 1980'ler ve 90'larda ulusötesi bloklar ülkelerin çoğunda hegemonik hale gelerek, bu ülkelerin küresel ekonomiye yeniden-entegrasyonunu sağlamak için, bizzat bu ülkelerin kendi ulus-devlet aygıtlarını kullanarak, yeniden yapılandırması ve dönüştürülmesi işlevini yerine getirmiştir (Robinson, 2004: 49). Bu süreç "ulusötesi devlet aygıtı" (*transnational state apparatus*) dediği bir oluşum ve ulus-devletler arasındaki resmi veya gayri-resmi bazı gizli bağlantı mekanizmaları üzerinden sağlanmaktaydı (bkz. Robinson, 2004, 2005a, 2005b, 2007). Söz konusu ulusötesi bloklar, eski ulus-devlet eksenli Keynesyen refah ve kalkınma eksenli projelerin içini boşaltarak, yerine, piyasaların serbestleşmesi yolunda NAFTA, APEC ve AB gibi iktisadi entegrasyon projelerinin ve DTÖ gibi küresel ekonominin uluslararası alt yapısını geliştirmeye yarayan oluşumların önünü açtılar. Robinson'a göre 1970'ler ve 90'lar boyunca baskın sınıfların ulusal kesimlerinin yönetimde olduğu Haiti, Nikaragua ve G. Afrika gibi ülkelerde, küreselleşmeye karşı gelişen politikaları engellemek ve bu ülkeleri bir anlamda disipline sokmak için ulusötesi seçkinler, küresel ekonominin yapısal gücünü kullanmışlardı (2004: 49-50).

Ulusötesi Hegemonya

O halde yükselen bu küresel düzende hegemonya sorunu nasıl ele alınmalı? İlk olarak tekrar Cox'a dönerek son iki yüzyıl içinde kurulan dünya düzenlerinin, üç farklı yapı temelinde sınıflandırıldığını söyleyebiliriz: Liberal uluslararası ekonomi ya da Pax-Britannica (1789-1873); rakip emperyalizmler (*rival imperialisms*) çağı (1873-1945) ve neoliberal dünya düzeni ya da Pax-Americana (2. Dünya Savaşı sonrası dönem). Cox'a göre yukarıdaki her bir evreye ve onun özgüllüklerine uygun düşen bir devlet biçimi; yeni bir tarihsel blok oluşumu ve nihayet üretim ilişkilerinin yeni bir konfigürasyonu söz konusu olmaktadır. Yani, hegemonik olsun veya olmasın dünya düzenlerinin oluşumunda tarihsel blokların ve toplumsal güçlerin birinci dereceden rolü bulunmaktadır. Cox, bir yandan üretimin ve devletin uluslararasılaşması olgularıyla tanımladığı ve *Pax-Americana* dediği hegemonik dünya düzenini tarihsel materyalizmin ilkeleri temelinde anlamaya ve açıklamaya çalışırken diğer bir yandan, tıpkı kitabının alt başlığında yazdığı üzere, "tarihin oluşumunda toplumsal güçlerin rolü"nü (*social forces in the making of history*) vurgulamak

istemmiştir (Picciotto, 1991: 44). Cox'a göre uzun yıllar süren sürdürülemez sistemik sorunların adeta dışa vurumu olan 2. Dünya Savaşı, ABD'ye 19. yüzyılın ortalarından bu yana Britanya'nın dünya çapında üstlendiği türden bir liderliği getirmişti. Pax-Americana, büyük devletlerin aralarındaki güç ilişkilerinde değişimler üzerinden yükselmekte ve ABD'nin sorgusuz sualsiz liderliğine ortam hazırlamaktaydı. Cox'a göre bu düzen, temel özellikleri ulusal ekonomi politikalarını dünya ekonomisinin dinamiklerine uygun hale getirmek olan farklı devlet biçimlerinin bir konfigürasyonu tarafından kurulmuştur. Yeni hegemonik düzenin empoze etmek istediği ana fikir, dünya ekonomisinin, ilk bakışta belli başlı bazı iş çevrelerine ve ulusal ekonomilere çok daha fazla yarar sağlıyor gibi görünse bile gerçekte tüm ülkeler için cazip kazanç fırsatları sunan, pozitif-toplamı bir oyun olduğuydu. Bu bağlamda buradan türeyen ideoloji, basitçe “*dünya ekonomisinin genişlemesine hizmet eden, yani uzun dönemde bu genel genişleme eğilimiyle çelişen tüm ulusal politika ve düzenlemeleri, kısıtlamaları kaldıran ülkeler, sistemden en fazla yararlananlar olacaktır*” mesajını vermektedir. Bu dünya düzeninin uluslararası kurumları (örneğin IMF) ise sözü edilen genel eğilime itaat ve uyumu güvence altına almak adına, bu politika ve düzenlemeleri hayata geçirmekte isteksiz veya beceriksiz davranan ülkelere, gerektiğinde bir takım teşvik ve yaptırımlar uygulamak hakkına sahipti (Cox: 1987: 217). Öte yandan Cox (1983), dünya hegemonyasının evrensel biçimlerinin en önemli ifade mekanizmalarından birisi olarak uluslararası örgütlere işaret etmektedir. Bunlar hegemonyanın kurumlarının ve ideolojisinin geliştirildiği yerlerdir. Bu kurumların hegemonik rollerini ifade eden nitelikleri, şu şekilde özetlenebilir: (1) *Hegemonik dünya düzeninin genişleyişini kolaylaştıran kuralları ifade ederler*. İlk olarak, ekonomik düzenin gelişmesini sağlamak amacıyla kurulmuşlardır. Sistemin güncel gerekliliklerine uyum sağlayabilme yetenekleri vardır. Örneğin, Bretton Woods kurumları, Altın Standardı sisteminin aksine, liberal dünya ekonomisinin temel hedefleriyle tutarlılık arz ettiği sürece ülkelerin yurt içi sosyal meselelerini de göz önünde bulundururlar. (2) *Bu kurumların bizzat kendileri hegemonik dünya düzeninin birer ürünüdür*. Bunlar, genellikle hegemonyacı devletin öncülüğünde kurulan örgütlerdir ve çevre ülkelerin büyük bir kısmının rızasını, “dış yardımlar” vesilesiyle üretirler (Dünya Bankası ve IMF). (3) *İdeolojik olarak dünya düzeninin kural ve normlarını meşrulaştırırlar*. Kaldı ki bu kurumların ideolojik bir rolleri de vardır. Devletlere, politika oluşturma süreçlerinde ve belirli kurumsallık ve uygulamaların meşrulaştırılmasında yardımcı olurlar. Hakim iktisadi ve sosyal güçlerin çıkarlarını yansıtır (OECD ve ILO). (4) *Çevre ülkelerin seçkinleriyle işbirliği yaparlar*. (5) *Karşı-hegemonik düşünceleri içlerine alıp eritirler* (Cox, 1983: 62).

Van der Pijl (1998), “hegemonik” ve “hegemonik olmayan” devlet/toplum kompleksleri ayrımını Robert Cox'tan ödünç almış ve bu ayrıma kendi *ulusötesi sınıf oluşumu* kavramlaştırması bağlamında merkezi bir rol atfetmiştir. Van der Pijl'in terminolojisinde bu ideal / tipik devlet biçimleri, sırasıyla, “Lockecü” ve “Hobbesçü” olarak tanımlanmıştır. Hegemonik (Lockecü) devlet/toplum kompleksinde, siyasal

iktidar öncelikli olarak baskı ve zora değil, rızaya dayalı olmaktadır. Burada devletin iktisadi temeli, toplumsal ilişkilerin “hukukun üstünlüğü” ilkesiyle sınırlandırıldığı, kendi kendisini düzenleyen piyasalar (*self-regulating markets*) olup; devletin toplumsal ve iktisadi hayattaki rolü öncülük etmek değil, yönlendirici / özendirici olmak şeklindedir. Van der Pijl’e göre tarihteki ilk hegemonik devlet/toplum kompleksi, 1688’deki Kansız Devrim (*Glorious Revolution*) ile İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi’nden bir yüzyıl kadar önce Kansız Devrim, İngiltere’de Mutlak Krallığın ve mevcut feodal ilişkilerin yıkılışının bir yerde habercisi olmuştur. Devrim sürecinde öne çıkan genel eğilim, ücretli emek istihdam eden girişimcilerden yana olmuştur. Van der Pijl, Kansız Devrim’in ürünü olan devlet/toplum kompleksini, her ne kadar yazarın (J. Locke’un) kitabı *Two Treatise of Government* bu olayla sadece dolaylı olarak ilgi olsa da, “Lockecü” diye tanımlamakta ve bu Lockecü devlet-toplum komplekslerinin meydana getirdiği Merkez Bölge’ye (*Heartland*) direnen diğer bazı ülkeleri ise *Leviathan*’ın yazarına (T. Hobbes’a) atfen “Hobbesçu” olarak isimlendirmektedir. Van der Pijl, “...*Elbette saf bir Lockecü ya da Hobbesçu devlet asla var olmadı; ancak, bu modeller güçlü bir analiz için bir nevi başlangıç noktası olarak görülebilir*” demektedir (1998: 65). Söz konusu Lockecü hegemonik devlet-toplum kompleksi, en başından bu yana *ulusötesi* bir karakter sergilemiştir. Söz konusu yapılanma İngiltere’ye özgü olmaktan uzaktır, yani sadece burasıyla sınırlı değildir. İngiliz tarihsel bloku, özellikle göçler ve sömürgecilik yoluyla, büyük hızla ulusötesi bir nitelik kazanmıştır. Bu süreçte giderek genişleyen hegemonik bir *devletler sistemi merkezi* boy vermektedir. Diğer bir ifadeyle Van der Pijl, tek tek Lockecü diyebileceğimiz bazı devletler yerine, tek bir Merkez Bölge’den söz etmeyi yeğlemektedir. Hegemonik olmayan devletlerde ise, tersine, devlet-toplum kompleksinin bir “devlet sınıfı” (*state class*) tarafından mobilize edilmekte olduğuna işaret etmektedir. Bu devlet sınıfı, hakim ve yönetici sınıfların bazı unsurlarının kaynaşması sonucunda meydana gelmekte ve Anglo-Sakson hakim sınıflarının baskın oldukları *ulusötesi mekanlarda* çıkarlarını koruyabilme yeteneğinden yoksun olmaktadır. Hobbesçu devlet/sivil toplum kompleksinin prototipini 17. ve 18. yüzyıl Fransa’sı temsil eder ve bu yapı devlet/sivil toplum ayrımının devlet sınıfı lehine askıya alındığı bir durumu anlatmaktadır (Van der Pijl, 1998: 78). Öte yandan Hobbesçu devletler, Lockecü rakiplerini yakalayabilmek için sürekli olarak “yukarıdan devrim” (*revolution from above*) zorlamasıyla karşı karşıya bulunmaktadır (Overbeek, 2004: 127). Van der Pijl’e göre Lockecü merkez bölge ve Hobbesçu hasım devlet - toplum kompleksleri arasındaki çelişkiler dünya kapitalizminin ikili bir yapı sergilemesine neden olmaktadır. Buna göre 70’lerden bu yana daha önceki büyük güçlerin yapamadığını yaparak içerisinde kendi mutlak hakimiyetini kurabileceği “ulusötesi bir toplumsal mekan” oluşturan ABD ve (burada giderek somutlaşan) ulusötesi sermayenin öncülüğünde liberal-kapitalist merkez bölgenin, kendisine pek benzemeyen hasım devlet-toplum yapılarını dönüştürme zorunluluğu olduğu görülmektedir. Küreselleşme sürecinde devlet/toplum kompleksinin dönüşü-

münü açıklayan temel olgu, Locke'cu merkez bölgenin bu genişleme arayışı olmaktadır.

Robinson'a göre ise realistler, dünya sistemi kuramcıları ve Marksistler hegemonyayı, devlet yetkesi ile iç içe geçmiş bir biçimde, devlet yetkesini ise sadece ulus-devletle ilişkilendirerek anlama eğilimindedirler. Sistemi, birbirleriyle rekabet eden ulus-devletlerden ibaret gören bu bakış açısı, hegemonyayı bir tür ulus-devlet konfigürasyonu içerisinde aramaya yönelmektedir. Örneğin, dünya sistemi kuramının hegemonya yaklaşımı, tarih boyunca birbiri ardına gelen "hegemon" devletlere odaklanmıştır. Giovanni Arrighi, günümüze değin gelen dört *sistemik birikim dairesinin* varlığından söz etmektedir. Buna göre tarihsel kapitalizmin hegemonya merkezleri, zamanla Ceneviz'den Hollanda'ya, oradan İngiltere'ye ve son olarak da ABD'ye kaymıştır. Bu bağlamda, dünya sistemi kuramcıları arasındaki hakim eğilim, ABD hegemonyasını zaman içerisinde Doğu Asya'dan yükselen bir gücün (mesela Çin'in) devralacağı yönündedir (bkz. Arrighi, 1999, 2000). Diğer bir yandan Robert Cox ve "İtalyan Okulu" ise yukarıda aktarıldığı üzere birbirini izleyen *hegemonik projelerden* (İngiliz hegemonyası altındaki liberal dünya düzeni, rakip emperyalizmler çağı ve ABD öncülüğündeki *Pax-Americana*) söz etmekteydi. Bu ulus-devlet merkezli hegemonya yaklaşımlarının aksine, Robinson, hegemonyanın bir ulus-devlet pratiği olmadığını / olamayacağını hatırlatmaktadır. Ona göre bugün "sıra artık ulusötesi bir hegemonya konfigürasyonundadır" (2004: 77). Sözüünü ettiği ulusötesi hegemonya süreci henüz tamamlanmış olmaktan uzak ve çelişkilidir. Ayrıca, yeni tarihsel blok *küresel ölçekli* olup, ulusötesi sermayeye dayanır. Robinson, kimilerinin kendi ulus-devlet eksenli dünya düzeni anlayışlarını desteklemek için halen süren ABD hakimiyetini gösterebileceğini, ancak gerçekte ABD devletinin ulusötesi hegemonyanın yararına işlev gördüğünü söylemektedir. Dolayısıyla yeni "hegemonik blok" kısaca bünyesinde hakim sınıfın küresel kapitalizmle beraber tüm dünyada giderek daha baskın bir karakter kazanan kesimlerinden oluşur. Blokun temel politikaları ise yeni küresel birikim ve üretim süreçlerinin özgül yapıları tarafından belirlenmektedir.

Ulusötesi Tarihsel Blok ve Ulusötesi Devlet

Gramsci'ye göre kriz dönemlerinde hegemonya aygıtları işlevsizleşme eğilimi içerisine girer (siyasal partiler parçalanır, ve hiçbir grup kendisi etrafında toplumu yönetme gücünü kazandıracak olan uzlaşmayı kurmayı başaramaz). Dolayısıyla, böylesi dönemler, iktidarın el değiştirmesi ve mevcut hegemonya aygıtlarının dağılması ve yerine yenilerinin oluşması için gerekli koşulların olduğu dönemlerdir. Bu bağlamda, Gill (1990: 48)'e göre ekonomik daralma ve kapitalist güçlerle başlıca ulusötesi aktörler arasındaki işbirliği ve uzlaşmanın çözülmesi bağlamında 1960'ların sonunda ortaya çıkan ve 70'ler boyunca devam eden Amerikan hegemonyasının krizi, mevcut uluslararası yapının dönüştürülmesi ihtiyacını şiddetlendirmişti. Dolayısıyla, uluslararası düzenlemeler bağlamında, yeni bir hegemonik uzlaşma

zeminini arayışı acil bir zorunluluğa dönüşmüştü. Cox, kitabında bu sürece “neoliberal tarihsel blokun çözülmesi” adını vermiştir. Bu bakımdan 70’lerin ekonomik krizi, Gramscici anlamda bir organik krize işaret etmektedir (Cox, 1987: 279-85). Cox’a göre 70’lerin ortasına gelindiğinde bütün gelişmiş kapitalist ülkelerde toplumsal sözleşmenin yazılı olmayan anayasası, yani ileri kapitalist devletlerin neoliberal tarihsel blokları çökmüştür, ancak yine de yeni bir devlet biçimi veya yeni bir tarihsel blokun kurulduğunu söylemek için henüz çok erkendir. Stephen Gill ise Cox’tan bir adım daha ileri giderek, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde oluştuğunu öne sürdüğü “uluslararası düzeyde bir tarihsel blok”tan söz etmektedir. Bu uluslararası blok, Gramscici anlamda nesnel ve öznel toplumsal güçlerin birbirine bağlanması (*constellation*) olgusuna işaret etmektedir (Gill ve Law, 1989; Gill, 1990). Bu türden bir bloku, ulusötesi sınıf ittifaklarından ayıran şey ise onun çok-sınıflı (*multi-class*) karakteridir. Bu yönüyle sözü edilen blok, çok daha organik bir karaktere sahip olup toplumsal yapının derinlerine değin kök salabilmektedir

Savaş sonrası dönem, küresel ölçekte üretimin hızla uluslararasılaşmasını ve sermaye / döviz piyasalarının giderek bütünleşmesini beraberinde getirmişti. Bu tarihsel bağlamda, Gill’e göre hem ulusal hükümetler, hem de örgütlü ve örgütsüz işçiler, ulusötesi sermaye ve yükselen hegemonyayı akılcılaştıran / meşrulaştıran hegemonik fikirler tarafından kısıtlanmaktaydı. Tam da bu bağlamda, ilk defa Gill’in çalışmalarında yükselen bir ulusötesi kapitalist sınıf fraksiyonu tanımlanmış, ve yeni oluşan ulusötesi tarihsel blokun merkezine yerleştirilmiştir. Yani 70’li yıllar, Gill’in çalışmalarına “*toplumsal güçlerin uluslararası tarihsel bloku’ndan ulusötesi tarihsel bloka geçişin yaşandığı*” yıllar olarak yansımaktadır. Ulusötesi blok, aynı zamanda ulusötesi sermayenin çıkarlarının sentezinin, entelektüel ve moral önderliğinin, yani hegemonyasının koşullarının ulusal sınırların ve sınıfların ötesinde kurulması işlevini görmektedir (Gill, 1990: 47-8; Bieler ve Morton, 2004: 96). Bu oluşum daha sonraları, Robinson tarafından “küreselci blok” olarak tanımlanmıştır. Buna göre:

Küreselci blokun merkezinde ulusötesi şirketlerin sahip ve yöneticilerinin yanı sıra, dünya çapında ulusötesi sermayeyi yöneten diğer kapitalistlerden oluşan ulusötesi kapitalist sınıf bulunur. Blok, ayrıca IMF, Dünya Bankası ve DTÖ gibi uluslararası kuruluşların seçkinlerini ve bürokratik yöneticilerini kapsar. Ayrıca tarihsel blok, ideolojik meşruiyet ve teknik çözümler sunan seçkin organik aydınlar ve karizmatik şahsiyetlerin yanında Kuzey’de ve Güney’de siyasi partilerin içinde temsil edilen büyük toplumsal güçleri, medya gruplarını, teknokratik seçkinleri ve devlet yöneticilerini bir araya getirir (Robinson, 2004: 75-6).

Robinson’a göre ulusötesi şirketler (UÖŞ’ler) kapitalist üretimin örgütlenmesi ve işleyişi sürecinde tek başlarına hareket etmemektedirler.. Bu noktada anılan koşulları yerine getiren veya sermayeye bu koşullardan faydalanma olanakları yaratan başka bir özne daha vardır ki bu kurumsal yapılanma “kapitalist devlet”ten başkası değildir. Ancak, Robinson’a bakılırsa kapitalist devlet, günümüzde giderek bir *ulusöte-*

si devlet (bundan sonra *UÖD*) biçimi almaktadır (2004: 87). Bu bağlamda *UÖD*'nin ortaya çıkışı, küresel kapitalizmin temel özelliklerinden bir tanesi olup küresel ekonominin dinamiklerinin ve siyasal olarak aktif bir kolektif aktör olan *UKS*'nin, bundan ayrı anlaşılması imkânı yoktur. Robinson'a göre 1970'lerden 90'lara kadar *UKS*'nin önder tabakaları, giderek artan ölçüde siyasallaşmıştır. Küresel düzeyde politika yapılan en temel mevkileri kontrol eden küresel yönetici sınıfın tepesinde, siyasal açıdan en aktif kanadı, "yönetici seçkinler" (*managerial elite*) temsil etmektedir. Bu öncü role atfen, sözü edilen aktif kanat, kimi ulusötesi kurumsallıklar inşâ etmeye çalışmaktadır ki Robinson bunları yükselen *UÖD* aygıtının ilk belirtileri olarak görmektedir. Bu bağlamda *UÖD*, dönüşmüş ve dışsal olarak entegre olmuş ulus-devletler ve uluslarüstü bazı ekonomik (*IMF, DB ve DTÖ gibi*) ve siyasal (*G-7'ler, BM, AB, OECD ve AGİK gibi*) forumları içermekte olan; ancak, henüz merkezileşmiş bir kurumsallık arz etmeyen, yani gelişme sürecinde olan bir şebekedir.

Robinson, *UÖD* fikrini oluştururken, Poulantzas ve Miliband'ın devlet tartışmalarına göndermede bulunur ve "yapısalcılık-araçsalcılık" arasındaki ayırmadan türeyen anahtar kavramlardan bir tanesi olarak "devletin görelî özerkliği"ni kullanır. Devletin görelî olarak özerk olması, kendi mantığı çerçevesinde *bağımsız* olduğu anlamına gelmez. Marx'ın ağzından, devletin öylece "havada asılı duran" kendinden menkul bir şey olmadığını hatırlatır. Yani devletin toplumu kuran ve onunla içsel bağlantıları olan toplumsal grup ve güçlerle ilişkileri vardır. Bu bağlamda Weberci devlet kuramını, devleti salt devlet aygıtları ve dar bir yönetici kadrosuna indirgediği ve böylece onu "şeyleştirdiği" için eleştirir. Onun için devletler, Cox'u andırır biçimde, tek başına hareket eden "aktörler" değildir (Robinson, 2004: 97). Aksini iddia etmek onları şeyleştirmek olacaktır. Ulus-devletin kurumsal yapıları küreselleşme evresinde hala varlıklarını korumakta olabilirler ancak küreselleşme bu yeni yapılarla ilgili kavrayışlarımızın gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Robinson'a göre tarihsel materyalist yöntem, kaçınılmaz olarak devletin belirli bir yere veya toprağa bağlı (teritoryal) olması gerektiğini söylememektedir. Bu bağlamda, küreselleşme çağında *UÖD*, ulus-devletler sisteminin içerisinde doğmuştur. *UÖD*'yi anlamak için, Robinson'a göre, devleti bir "şey" ya da hayali / kurgusal bir makro-özne değil, tarihsel olarak belirli kurumsal biçimler alan ve geniş bir toplumsal yapı içerisindeki özgül bir toplumsal ilişki olarak gören tarihsel materyalist bir kavrayışa ihtiyaç vardır. Ulus-devlet işte bu farklı kurumsal biçimlerden sadece bir tanesidir. Oysa ki günümüzde sınıfsal bir ilişki olarak devlet giderek ulusötesileşmektedir. Yeni küresel yönetici sınıfın sınıf pratikleri, yükselen bir *UÖD* aygıtı içerisinde, Poulantzas'ın deyimiyle "yoğunlaşmıştır." Robinson için *UÖD*'nin ortaya çıkışı, aynı zamanda her bir ulus için devletin yeniden organize edilmesini ve aynı anda gerçek anlamda uluslarüstü ekonomik ve siyasal kurumların yükselişini gerektirir. Bu bağlamda yinelemek gerekirse eğer, küreselleşme sürecinde ulusal-devletler tamamen yok olmamakta, ancak dönüşüm geçirerek, daha geniş bir *UÖD*'nin işlevsel birer bileşenine dönüşmektedirler (Ro-

binson, 2004: 100). Devletin yeniden yapılanması sürecinde ülke yönetimlerinde yetki kullanımı giderek -eğitim, sosyal hizmetler ve çalışma gibi program merkezli- "icrâcı" bakanlıklardan, merkez bankalarına, hazineye, finans ve ekonomi bakanlıklarına ve dışişlerine devredilmekte, bu yolla para ve finansın egemenliği perçinlenmek istenmektedir. Ayrıca son yıllarda merkez bankalarının bağımsızlığı ve özerkliği benzeri taleplerle, ulus devletlerin politika-yapıcı *kumanda merkezlerini* doğrudan kamusal kontrol ve sorgulamadan yalıtılmak, son dönemlerin yaygın ifadesiyle "hesapverebilirlik"ten uzaklaştırmak hedeflenmektedir. Bu şekilde ulusal iktidar(lar), uluslarüstü (*supranational*) siyasal entegrasyon sürecine de paralel olarak, yine bazı uluslarüstü yapılara ve birtakım finansal şebekelere (*networks*) kaydırılmaktadır. Bu yolla uluslarüstü aktörlerin ve ulusötesi burjuvazinin ihtiyaç duyduğu, yeni karar-alma ve düzenleme mekanizmaları ulus-devletlere dayatılmakta ve "bu ulus-devletler, ulusötesi bir devlet tarafından soğrulmaktadır" (2004: 123).⁹ Robinson'a göre yapısal uyum programları, küreselleşme-öncesinde gelişen popülist projelerin, örneğin, üçüncü dünyadaki kalkınmacı devletler gibi çok sınıflı siyasal koalisyonların temelini sarsmıştır. Söz konusu çok sınıflı koalisyonlar, yeni ulusötesi bir blokla ikâme edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan neoliberal devletler, toplumsal sınıflar arasında oluşan yeni tarihsel korelasyonları yansıtmaktadır. Bu yeni ilişkiler, 1890'lardan 1970'lere kadar geçen süre zarfında şekillenen kapitalist devlet yapılanışını dağıtmış, onları neoliberal devletlere dönüştürmüştür. Robinson, bu yeni neoliberal devletlerin yeni işlevlerini şu şekilde özetler: "...(1) makroekonomik istikrarı korumak ve güçlendirmek için gereken para ve maliye politikalarını uygulamak, (2) küresel ekonomik faaliyetler için gerekli (hava alanları, limanlar, iletişim ağları, eğitim sistemi gibi) maddi zemini sağlamak, (3) toplumsal düzenin yerleşmesi için doğrudan baskı uygulayabilen ve rıza üreten mekanizmalar kurmak." (2004: 125). Dünya Bankası'nın 1997 tarihli Dünya Gelişme Raporu, *Değişen Dünyada Devlet (The State in a Changing World)* adını taşımaktadır ve ulus-devletteki dönüşümün manifestosu gibidir. Yeni ulusötesi seçkinler "yönetişim" derken, adeta tüm bu işlevleri yerine getirmeye muktedir bir neoliberal devletten söz etmektedir (Robinson, 2004: 125).

4. Türkiye'de ulusötesi tarihsel blok oluşumu ve Türk devlet - toplum kompleksinin ulusötesileşmesi

Ulusötesi kapitalizm teorisinin 1980 sonrası Türkiyesinde gözlemlenen sınıf-devlet ilişkileri ve sınıf oluşumu süreçlerine nasıl bir ışık tuttuğu bu bölümde bir

⁹ Robinson'ın (ve bir ölçüde Leslie Sklair'in) ulusötesi kapitalist sınıf ve ulusötesi devlet oluşumu üzerine tezleri, pek çok akademik ve politik çevrede şiddetli tartışmalara yol açmış ve ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Söz konusu yoğun tartışmalar, halen sürmektedir. Bu açıdan Michael Mann, Giovanni Arrighi, Jason W. Moore, Robert Went ve Kees van der Pijl'in de dahil olduğu bir tartışma için bkz. "The Transnational Ruling Class Formation Thesis: A Symposium," *Science and Society*, Vol. 65, No. 4 (Winter 2001-2002), s. 464-533. Diğer yandan, Robinson'un Philip McMichael, Walter L. Goldfrank ve Fred Block gibi isimlerle giriştiği bir diğer polemik için bkz. *Theory and Society*, Vol. 30, No. 2 (Nisan 2001), s. 157-236.

deneme mahiyetinde ele alınıyor. Türkiye üzerine böyle bir denemeyi gerçekleştiren konu üzerine yapılmış belli başlı çalışmalardan faydalanmak, daha da ötesi, onlarla yüzleşmek bir zorunluluk halini alıyor. Bunun esas nedeni, Türkiye ekonomisi politişini tarihsel materyalist perspektiften eleştiren usta analizlerde, Türkiye burjuvazisinin “uluslararası” burjuvazi ile bütünleşen bir kesimine atıf yapılmasına rağmen, şimdiye kadar küresel düzeyde burjuvazinin bütünleşmesi sürecinin ve dolayısı ile de küresel bir kapitalist sınıf aktörünün hesaba katılmamış olması.

Galip Yalman’ın (2002) *Praksis*’in 5. sayısında yayınlanan, “devletçilik”, “kalkınmacılık” ve ‘piyasa / neoliberalizm’ söylemlerini hegemonik projeler olarak okuduğu ve Türkiye’nin –Cumhuriyet tarihine içkin- Batı’yla çelişkili bütünleşme sürecini, sermayenin ve onun geçirdiği dönüşümler / bölünmeler ve sürekli olarak kurulan yeni tarihsel bloklar bağlamında dönemlendirdiği çalışması bu anlamda iyi bir örnek. Gramscici kavramları ulusal ölçüğe yetkin şekilde uygulasa da, Yalman’ın analizi üretimin sosyal ilişkilerinin ve sermaye birikiminin uluslararasılaşması ve ulusötesileşmesine koşut olarak, toplumsal ilişkiler ve ulusal sınıf yapılarında gözlemlenen dönüşümlerin (ulus-dışı unsurlarla artan ve niteliksel olarak dönüşen ilişkileri nedeniyle) dünya düzeni ile ilişkisini belirlemek anlamında sınırlılıklar taşıyor. Diğer bir deyişle, Yalman’ın, Çağlar Keyder, Metin Heper, Ayşe Buğra gibi yazarların öncülük ettiği “güçlü devlet geleneği” tezinin eleştirisi üzerine kurduğu çerçeve, Batı’yla bütünleşmenin çeşitli dönemlerinde Türkiye’de kurulan tarihsel blokları açığa çıkarıyor olsa da, özellikle 1980 sonrasında Türkiye’de yükselen ulusötesi sınıf nüvelerini ve bunların küresel düzeyde örgütlenen ulusötesi tarihsel blok ile olan organik ilişkisini saptamaktan uzak kalıyor. Bu anlamda, ulusal düzeyle sınırlı sınıf-devlet ilişkisi analizlerinin en belirgin zaafı, ulusal düzey dışında ve aynı anda bir çok ulusal düzeyde etkili olan kapitalist sınıf aktörlerinin ulusal düzeyde kurulan tarihsel bloklar üzerindeki etkisini görememeleri. Öte yandan, Yalman’ın Gramscici analizini Korkut Boratav (2005)’in önerdiği sınıf analizi çerçevesiyle birlikte ele aldığımızda, 1980’den bu yana devlet aygıtı kullanılarak oluşturulan ulusötesi bir tarihsel blokun bileşenlerini saptamanın mümkün hale geldiği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, iki yazarın da, sermaye-devlet ilişkisi ve sermayenin anatomisi anlamında sadece ulusal düzeye odaklanmak suretiyle, “Türkiye’de sermaye” olarak sadece ulusal sermaye aktörlerine vurgu yapmasına rağmen, ortaya koydukları tarihsel analiz ulusötesi bir tarihsel blokun unsurlarını oluşturan aktörlerin belirlenmesine zemin hazırlamaktadır.

Sadece ulusal düzeye odaklanan çözümlenmeleri yetersiz kılan yapısal değişiklikler -ki buna ulusötesileşme demeyi tercih ediyoruz- elbette sermayenin ve üretimin sosyal ilişkilerinin uluslararasılaşması ile ilişkilidir. Bu iki olgu 1960’lı yıllardan bu yana tartışılacak olsa da, henüz altyapının (ve sermaye birikim süreçlerinin), dolayısıyla da kapitalistlerinin, ulusal düzey ile sınırlı olduğu Türkiye’de bu tartışmaların 90’larda açığa çıkması tesadüf değildir. Doksanlar, Türkiye için sadece şiddetlenen sınıflararası ve sınıf-içi çatışmalar ve bunun yansıması olan istikrarsız koalisyon hükümetleri ile geçen bir on yıl değildir. Bu yıllar aynı zamanda ilk defa TRT dışında özel tele-

vizyon kanallarının kurulduğu, özel üniversitelerin yaygınlaştığı, ABD yetiştirme bürokratların (Özal'ın Prensleri'nin) özellikle yeni kurulan devlet kurumları içinde etkin hale geldiği ve 50'ler sonrası Batı kültürünün bir ürünü olan tüketimciliğin bir kimlik olarak kitlelere benimsetildiği bir süreç de olmuştur. Bu süreçte ortaya çıkan yazın içinde, Sungur Savran'ın 1993 ve 1996 tarihli makaleleri, üretken sermayenin uluslararasılaşması tartışmalarına yaptığı vurguyla öncü bir rol oynar. Kapsamlı bir küreselleşme eleştirisi üzerinden sermayenin uluslararasılaşması sürecini değerlendiren bu metinlerde Savran, kısaca küreselleşme denilen olgunun, emperyalizmin uluslararasılaşma dönemindeki bir görüntüsü olduğunu dile getirerek, küreselleşmenin (ve onunla bağlantılı olarak ulusötesileşme ve ulus-üstüleşme gibi kavramların) ideolojik içeriğine işaret etmektedir. Ancak bunu yaparken, ne yazık ki bu kavramların arkasında duran hegemonik projenin ve bu projenin aktörlerinin çözümlenmesi çabasını olumsuz şekilde etkileyecek bir tutum da takınmıştır. Savran ve onu izleyenler, "uluslararası" terimine ısrarlı bir vurgu yaparak politik mücadelenin hedefi olarak ulus-devletin yerini sabitlemek istemektedir. Karşı-mücadeleler bağlamında, mevcut kapitalist ulus-devletin önemini yadsımak elbette mümkün değildir. Ne var ki, Savran'ın bu yaklaşımı, küreselleşme veya ulusötesileşme kavramlarını kullananların ulus-devletin aşıldığını ve öneminin kaybolmuş olduğunu ima etmekte olduğunu varsaymaktadır. Bu, kesinlikle doğru bir varsayım / değerlendirme değildir. İşin doğrusu Savran'ın dile getirdiği ulusötesileşme eleştirisinin özü, ulus-devletin aşıldığı ve politik gücün ulusal alanın dışına aktarılmasıyla ulusal seviyede ortaya çıkan sınıf mücadelelerinin anlamsızlaştığı tezlerine yöneliktir. Biz bu tezlere çağrışım yapan kavramın "ulusüstülük" (*supranationality*) olduğunu ve Savran'ın hedefinin bu kavram olması gerektiğini düşünüyoruz.

Analizlerinde sermayenin uluslararasılaşması olgusuna ve bunun ulusal ekonomi politik ve sınıf oluşumu süreçleri üzerine yaptığı etkilere merkezi bir önem veren Fuat Ercan (1998, 2002 ve 2006)'ın önerdiği sınıf bileşenleri yaklaşımı, bu çalışmada sunmaya çalıştığımız genel çerçeveye oldukça yakın durmaktadır. Şöyle ki Boratav, sermayeyi hem sektörel, hem fonksiyonel hem de büyüklük / etkililik durumuna göre bileşenlere ayırır ve biriken artı değer birincil ve ikincil bölüşüm düzeylerine bakan bir analiz çerçevesi önerirken, Ercan'ın buna uluslararasılaşmanın getirdiği dinamikleri eklemesi, bunu yaparken de -çeşitli fonksiyonları biraraya getirerek- rakiplerine oranla daha fazla yapısal güç elde eden grupların konumunu belirleyerek düzeyler arasındaki bağlantıları düşünmesi bizim için önemlidir. Ne var ki, geliştirdiği çerçevede ulusal ve uluslararası boyutları birlikte dikkate alarak Boratav'ın sınıf analizi perspektifini genişletirken Ercan da tıpkı Savran gibi "uluslararası"na bilinçli bir vurgu yapmaktadır. Ercan ve Tuna (2006), özellikle 1990'larda şiddetlenen sermaye fraksiyonları arası çelişkilerin politik önemine değinen yazılarında, kendi tabirleriyle "başka bir terim bulamadıkları için", Poulantzas'ın *iç burjuvazi* (*interior bourgeoisie*) kavramını geliştirerek kullanmışlar, ama kavramdan türeyen -ve Poulantzas'ın da işaret ettiği- "ulusötesi ilişkiler boyu-

tunu” devre dışı bırakarak bir anlamda analizlerini zayıflatmışlardır. Halbuki Ercan ve Tuna’nın iç burjuvazi derken kastettikleri sermaye unsuru, bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de gelişmekte ve politik anlamda örgütlülüğünü sağlamakta olan ulusötesi bir kapitalist sınıf nüvesi olarak rahatlıkla tanımlanabilirdi. Yani Ercan’ın çalışmaları da ulusötesi toplumsal ilişkileri ve ulusötesi sınıf oluşumlarını değerlendirme dışı bırakmaktadır. Sonuçta, sık sık kurulduğunu ifade ettiği “sermayenin hegemonyası”nın niteliği ve Türk baskın / holding sermayesinin bütünleştiğini söylediği “dünya sermayesi”nin baş aktörü tanımlanmadan ve onun *ulusötesi* niteliği belirlenmeden kalır. Bunun doğal bir sonucu olarak, uluslararasılaşma sürecinde sermayenin iç bölünmeleri ve çelişkileri -Bryan’ın temel sermaye fraksiyonlarını dörlü bir ayrıma tabi tuttuğu çerçevesine dayanarak- devlet ve sermaye ilişkisi bağlamında ele alınırken, daha çok sermaye fraksiyonlarının ölçek üzerinde giriştikleri (yeniden ölçeklendirme) mücadelesine odaklanılır (bkz. Ercan ve Oğuz, 2006). Kamu Yönetimi Reformu gibi -devletin bütünsel olarak dönüşümünü hedefleyen yönetim projesinin bir parçası olan- bir politika paketi, bütünsel olarak değil, parça parça ele alınarak, “ölçek” mücadeleleri bağlamında açıklanır. Buna karşın, bu çalışmada ortaya koyulan ulusötesi kapitalizm perspektifi, neoliberal küreselleşme ve kapitalist yeniden yapılanma bağlamında (ulusal) devlet/toplum komplekslerinin ulusötesileştirilmeye çalışıldığı saptamasını yaparak bu doğrultuda verilen hegemonya mücadelelerini -aynı anda hem ulusal, ulus-üstü ve ulus-altı düzeylerde hem de bu düzeyler arasında- gözleyebilmek, toplumsal güçler arasında sürüp giden bu mücadelelerin birbirleri ve dünya kapitalist sistemi üzerindeki bütünsel etkilerini analiz edebilmek açısından daha dinamik bir çerçeve sunmaktadır.

UKS, Türkiye’de Değişen Sınıf Bileşenleri ve Hegemonya Mücadelesi

Boratav ve Yalman’ın çalışmaları, öncelikle ulusal düzeyle sınırlı bir analiz öngördükleri; Savran ve Ercan ise “sermayenin uluslararasılaşması” vurgusuyla küresel kapitalizmin veya dünya sermayesinin temel aktörünü çözümleme çerçevesinin dışında bıraktıkları gerekçesiyle eleştiriliyor olsa da ulusötesi kapitalist sınıfın varlığı koşullarında Türkiye’ye tekrar bakarken bu tutarlı ve yönlendirici çalışmaların sunduğu açılımların önemi yadsınamaz şüphesiz. Dahası, bu dört yazarın savunduğu temel yaklaşımlar, Türkiye’de devlet sermaye ilişkilerini açıklamak anlamında sunduğumuz çerçeveyi tamamlayıcı niteliktedir. Önceki bölümlerde verilen, Cox, Van der Pijl ve Robinson gibi isimlerin (Gramsci’yi dünya sistemine uygulayarak) geliştirdikleri tezlerle birlikte düşünüldüklerinde, bu çözümler, bize, genel olarak çevre ülkelerde sermayenin ve devlet/toplum yapılarının dönüşümü hakkında çok daha net bir algılama geliştirmek için gerekli olanakları sağlamaktadırlar.

Emperyalizmin etkisiyle burjuvalaşmanın henüz Osmanlı döneminde başlaması ve burjuvalaşma sürecine içkin olarak sermayenin dönüşümünün Cumhuriyet ve modern ulus-devletin kurulmasıyla birlikte hız kazandığı noktasında, bu dört yazarın da hemen hemen ortak görüşte oldukları söylenebilir. Ulusal pazarın ve dış ser-

mayeye karşı devletçilik zırhına bürünmüş ulusal ekonominin kurulmasıyla burjuvazinin geliştirilmesi / millileştirilmesi ve buna paralel olarak asker-sivil bürokrasinin burjuvallaştığı; bu süreçte bir kısım burjuvazi ve bürokratik seçkinin, Batılı sermaye sınıflarını yakalama çabası içinde kaynaştığı fikri de bu yazarların üzerinde anlaştığı bir diğer nokta olmaktadır. Van der Pijl'in çalışmalarında "Hobbesçu Hasım Devlet" (*Hobbesian contender state*) kavramsallaştırmasını yaparken "devlet sınıfı" olarak tanımladığı bu sınıf nüvesi, Türkiye koşullarında somut varlığını Koç ve CHP ilişkisinde bulmuştur. Boratav'ın, devlet gelenekçi yaklaşımı eleştirirken Türkiye'de devletin sınıf karakterini vurgulayışı, bir anlamda, bu nüvenin varlığını doğrular niteliktedir (bkz. Boratav, 2005: Birinci bölüm). Bu bakış açısı, emperyalist mücadelerin belirlenimi altındaki Türk ulusal sermayesinin başlangıç koşullarını ve çelişkilerini anlamamıza yardımcı olur. Tekrar vurgulamak gerekirse, ulusal ve uluslararası yapısal süreçler, ve bu yapısal süreçler içinde sınıf aktörlerinin eylemleri birbirlerini karşılıklı ve sürekli olarak belirlemiştir. Yalman (2002)'in belirttiği gibi, hegemonya mücadeleleri bu sürecin bütününe içkin olarak görülmelidir.

İlerleyen dönemde ulusal birikim döngüsünün gelişmesiyle farklı sermaye fraksiyonları güçlenmiş, siyasal alan bölünmüş, bu da yeni tarihsel bloklarla yeni hegemonya projelerinin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Yalman'ın kullandığı şekilde "devletçilik projesi" Batı'yı yakalama motivasyonuna sahip "devlet sınıfı"nın projesi olarak görülebilecek iken, İkinci Dünya Savaşı sonrası üretilen "kalkınmacılık projesi", yeni oluşan burjuva unsurların -hem artığın hem de paylaşanların artması noktasında sağlanan uzlaşma çerçevesinde- sisteme entegre edilmesini öngören bir hegemonik proje olarak ortaya çıkmıştır. Kalkınmacılık projesi, her ne kadar ulusal sermayenin desteklenmesi fikrine dayansa da, dünya kapitalist sistemi ve onun baskın aktörlerinden bağımsız geliştirilmiş bir proje olarak görülmez. O dönemde gerçekten de uluslararası niteliği ağır basan Batılı burjuvazi için bu konsensus, "hasım devlet" karakterli çevre ülkelerde ulusal düzeyde yeni kapitalistlerin gelişimi ile bir yandan devlet sınıfının konumunun -devleti kullanarak direnme kapasitesinin- zayıflatması, diğer yandan da bu ülkelerdeki muhalif toplumsal güçlerin -sosyalist Rusya'nın desteğini alarak- sosyalizme kaymasının engellenmesi işlevi görmüştür. Sonuçta bu devlet toplum yapılarının sisteme daha fazla eklenmesi gerçekleşmiştir. Yapısal olarak bu durumu belirleyen yine sermaye birikim sürecinin çelişkili ve eşitsiz gelişmesi olmuştur. Ercan'ın son derece açık şekilde gösterdiği gibi sermayenin ulusal düzeyde merkezileşmesi ve birikimine -çelişik görünse de- paralel olarak milli burjuvazinin en gelişkin kısımları, giderek Batı sermayesi ile bütünleşme eğilimine girmiş, daha doğrusu onunla yarışabilmek için buna mecbur kalmıştır. Arkadan gelen sermaye gruplarının (burjuvazileşen tarımsal ve ticari feodal unsurların) güçlenerek siyasi otoriteden pay talep etmeleri sonucunda da, geçerli devlet/toplum ilişkisi biçiminin -tanzimat geleneğinin devamı niteliğinde- askeri darbeler yoluyla şekillenmesi sürecine girilmiştir. Bu çerçevede 27 Mayıs daha çok sermaye içi çelişkilerden doğan krizin aşılmasına yönelik ger-

çekleştirilen bir darbe iken, 12 Mart net olarak karşı hegemonya geliştiren toplumsal güçleri hedef almıştır. Türkiye’de sermayenin anatomisinin, ve politik güç hiyerarşisinin, sermaye birikiminin dünya düzeyindeki eşitsiz gelişimini taklit eder şekilde dönüştüğünü ve Ercan’ın analizine referansla sermayenin uluslararasılaşmasına paralel şekilde geliştiğini söylemek mümkündür. Burada şunu önemle vurgulamak gerekmektedir ki, devletçilik ve kalkınmacılık hegemonik projeleri, görünürde ulusal plana yönelik ve Batı sermayesi ve emperyalist devletleri tarafından onaylanan projelerdir. İki proje de, sınıf içi ilişkilerde rızanın yaratılması anlamında hegemonya gözetirken; işçi sınıfı ve diğer ezilen kesimlerin idaresi noktasında rızaya değil, baskı ve şiddete dayanmıştır. Ezilen sınıflar üzerinde bir hegemonya kurma arayışı söz konusu değildir.

12 Eylül askeri darbesi ile “ithal ikameci sanayileşme modeli” olarak pazarlanan birikim- stratejisinden “ihracata dayalı büyüme modeli”ne geçiş, kapitalist küresel yeniden yapılanma çerçevesinde ulusötesi sermayenin uygulamaya soktuğu bütünlüklü bir projenin Türkiye ayağı olarak görülmelidir. Proje, ABD merkezli, uluslararası sermaye liderliğinde uygulansa bile savaş sonrası büyük oranda ABD sermayesi stratejisine bağlı olarak gelişmek durumunda kalan Avrupa ve Japon uluslararası sermayelerinin de küresel piyasanın yaratılmasında çıkar birliğine gitmeleri, bu çıkar birliğinin de Üçlü Komisyon (*Trilateral Commission*) çatısı altında kurumsallaşması gerçekleşmiştir (Gill, 1990). Bu çerçevede, Latin Amerika, Asya ve Orta Doğu ekonomileri zorla serbestleştirilirken, buralarda dışa açık sermaye gruplarının oluşturulması ve gelişmekte olan sermaye kesimlerinin yeni koşullara uyumlu hale getirilmesi; yani sosyalizasyonu gerekmiştir. Bu anlamda darbeler, Özalıcılık benzeri geçiş süreçlerini getirmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, 1980-1999 arası dönemde uluslararası sermayenin ulusal baskın sermayeyle çıkar ve vizyonlarının bütünleşmesinin altyapısı hazırlanmış; ithal ikameci strateji süresince *kolay birikime* almış olan sermaye gruplarının yeni düzene direnişinin karşı hegemonya hareketine dönüşmesini engellemek amacıyla, ilk olarak buradaki büyük sermayenin daha çok “burjuva liberalleşmesi” ve aynı anda önde gelen orta büyüklükteki sermayenin rızasının yaratılması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, sadece Türkiye’de, kimilerine göre 100 milyar ABD doları -hem dış yardımlardan gelen para hem de içerdeki sömürüden gelen artık- sermayeye aktarılmış, buna ek olarak türlü teşvikler, destekler, fonlar vs. gibi vasıtalarla yeni birikim modeli dahilinde uluslararası sermayeyle bütünleşebilecek “seçkin” sermaye gruplarının yaratılması ve “yerli” büyük sermayenin bu dönüşüme ikna edilmesi amaçlanmıştır. Özal’ın kişiliği ve bağlantılarında somutlanan yeni-sağ program sürecin temel felsefesini belirlemiş, fakat kaynak dağıtımında sıklıkla ortaya konan keyfi yaklaşımlar sonraki yıllarda kızgınlaşan sermaye içi paylaşım mücadelesinde büyük rol oynamıştır. Türkiye’de 1980’lerin sonu ile 1990’lı yıllarda ortaya çıkan sermaye içi çelişkileri, değişen iç bileşenleri ve Türk sermayesinin çelişkileriyle okumak yerine, küresel ölçekte değişen

alt yapısal koşullara üst yapının uyarlanması; bu bağlamda uluslararası sermaye, giderek uluslararasılaşan yerli sermaye fraksiyonları ve bu gruplarla geriden gelen ve uluslararasılaşma imkanı olmayan gruplar arasında ortaya çıkan, pazar ve devlet imkanlarının paylaşımı dolayımında gerçekleşen hegemonik mücadele olarak görmek daha açıklayıcı olmaktadır. Nasıl 12 Mart TÜSİAD'ın kuruluşunu getirmişse, 12 Eylül de YASED'in (Yabancı Sermaye Derneği) kuruluşunu getirmiştir. Açık bir şekilde sermaye yanlısı olan askeri cunta, bir yandan tüm ulusal toplumsal örgütlülüklerin önünü kapatırken, diğer yandan uluslararası sermayenin önünü ardına kadar açmıştır. Bu olay, Poulantzas'ın işaret ettiği gibi, o ana kadar dışsal olan yabancı sermayenin *yerel bir aktöre* dönüşümünün başlangıcı olarak anlaşılmalıdır. Aynı dönem, devlet aygıtının içine yerleştirilen yabancı ülkelerde (çoğunlukla ABD'de) eğitim görmüş bürokratların belirginleşmesi, özel eğitim kurumlarının ve özel TV ve radyo kanallarının kurulmasıyla uluslararası bir entelektüel tipinin ön plana çıkması sürecinin de başlangıcı olmuştur.¹⁰ Bu anlamda temel sermaye bileşenleri öncülüğünde devlet karşısında konumlandığı örgütlenmelere bakarak bir saptamaya gidildiğinde; YASED tarafından temsil edilen ve ilk etapta (80 ve 90'larda) ön plana çıkmayan / çıkamayan uluslararası sermaye grupları ile TÜSİAD tarafından temsil edilen ve holdingleşmiş baskın -o zaman için hala ulusal- sermaye grupları hiyerarşinin tepesinde duran sınıf aktörleri olarak saptanabilir (Ercan, 2002 ve 2006). Bu gruplar neoliberal çerçeveye uygun olarak, TOBB içinde örgütlenen ve uluslararası üretim zincirine taşeron olarak eklenmiş orta ve küçük ölçekli sermaye gruplarının sosyalizasyonu konusunda ortak çıkar birliği içinde görünmektedir. Bazı sektörler için -ortaklıklar ve teknoloji/sermaye ihtiyacı bakımlarından- bu grupların önde gelen unsurları birbirine bağlanmışken, kimi sektörler için uluslararası sermayeyle uluslararasılaşan yerli sermaye çıkarları çatışmaya girmiştir. Lider pozisyondaki uluslararası ve uluslararasılaşan grupların, uluslararası üretim ve dağılım kanallarına katılamayan ve ulusal düzeye mahkum küçük ve orta boy gruplarla, TESK çatısı altında örgütlü esnaf ve sanatkar gruplarının mülksüzleştirilmesinden gelecek pastayı, rızası sağlanacak "dışa dönük" gruplara vaad ettiği de düşünülebilir. Bu çerçevede TİSK'in yeri sınıflar-arası mücadelenin pratik boyutunu, yani işçilerin taleplerinin bastırılması ve kazançlarının geriletilmesi mücadelesini, sermayenin genel çıkarı doğrultusunda yürütmek olmuştur. Bu bakımdan TİSK'in sayılan fraksiyonların tümü hesabına iş gördüğü söylenebilir.

¹⁰ Türkiye'de yaşananların benzerinin gelişmekte olan ilk yirmi ülke (G-20'ler) için de benzer olduğu ileri sürülebilir. Rusya ve Çin'in, piyasa ekonomisine geçseler bile, korudukları güçlü merkezi devlet yapılarını kendi sermayelerini geliştirmek için kullanma yoluna gitmeleri, bu anlamda Merkez'e, ya da ulusötesi sermayeye, meydan okumaları, gelişmekte olan ülke sermayelerine ciddi bir rekabet gücü vermiştir. Süreç içinde neoliberal taleplerin hem dünya genelinde hem de ulusal düzeyde yarattığı tahribat ve krizlerin hem uluslararası hem de ulusal düzeylerde (dolayısıyla ulusötesi alanda) sınıf içi gerilimleri tımandırarak merkezde hegemonik düzeni, merkez dışında ise hegemonya inşasını zora soktuğu, paralelinde global anlamda militarizmin ve onun karşısı / meşrulaştırıcısı küresel islami terörün yükselişine tanıklık edilmiştir. Kısacası, giderek çevre ülke siyasetlerini belirleyen sınıfların 'ulusötesi' bir boyut kazanması, kapitalizmi bir dünya sistemi olarak global, bölgesel, ulusal ve yerel boyutları ve dönüşümü ile anlamayı kaçınılmaz hale getirmiştir.

1980 ve 1990'ların kriz ortamında, YASED'in dev sermayeli uluslararası şirketlerin ulusal ölçekteki temsilcisi olarak, gözle görülür bir politik aktöre dönüşmemesinin sebepleri bu çerçevede anlaşılmalıdır. İç pazarın gelişimi sürecinde, üretim-dolaşım-bölüşüm kanallarının ulusal sermaye gruplarının elinde olması, askeri darbe öncesinde politik ortamın (sağ ve sol grupların farklı anlamda da olsa dış güçlere karşıtlığı), küreselleşme gibi etkin bir ideolojik aracı/söylemin yokluğu burada önemli rol oynamıştır. Fakat bunlardan daha önemlisi kendisiyle vizyon ve çıkar birliğine girme anlamında ikna edilmemiş olan, yani ulusal pazarla sınırlılığını aşma yoluna girmiş bir sermaye grubu oluşmamış olması potansiyel bir direnişe neden olacağından, ulusötesi sermayenin geri planda kalarak, ulusal düzlemdeki mücadelenin netliğe ulaşmasını beklediği tahmin edilebilir. Bu şekilde bir hegemonik mücadeleden ortaya çıkışında devlet gücü ve onun oynadığı rol son derece belirleyici olmuştur. Hem dönüştürücü hem de dönüşümü engelleyici yönde kullanılmaya açık haliyle, kimi zaman ise karşı hegemonyanın kurumlarını ve ideolojisini geliştirmesi ve sistemden çıkışın ister istemez önünün açılması tehditini barındıran yapısı ile geleneksel devlet kurumları sınıfsal temelde yükselseler de, kontrolün hangi sınıflara ve sınıf fraksiyonlarına geçeceği, toplumsal dönüşümün temel belirleyenlerinden birisidir. Doksanların mücadele ortamı içerisinde gerçekleştirilen DTÖ ve Gümrük Birliği üyelikleri ticaretin daha da serbestleşmesini getirirken, diğer yandan büyük KİT'lerin ve devlet bankalarının özelleştirilmesi girişimlerinin anayasa mahkemesi, danıştay gibi yüksek mahkemeler tarafından geciktirilmesi geleneksel devlet kurumları aracılığıyla ulusal sermayenin hala küresel yeniden yapılandırma sürecine direnebileceği bu yolda ciddi sorunlar yaratabileceği görülmüştür. Yani, Türk devlet/toplum yapısının, derinleşen ve genişleyen kapitalist ilişkilerin sermayeler arasında ve işçi sınıfına karşı dünya düzeyinde verilen mücadele ortamında, ulusal birikim süreçlerine daha fazla bağımlı olan sermaye grupları ve sosyal güçlerin elinde hala pazarlık unsuru olabildiği anlaşılmaktadır.

Ulusal Düzeyde Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu ve Devletin Yönetişim Mekanizmaları Aracılığıyla Ulusötesileştirilmesi

1998 yılında Türkiye'nin IMF'yle yakından izleme antlaşması imzalaması ve 1999'da Avrupa Birliği üyeliğinin açıklanması, bir yandan küresel düzeyde bir yandan da ulusal düzeyde baskın sermaye grupları arasında ulaşılan bir uzlaşının ortaya çıkardığı gelişmeler olarak görülmelidir. Giddens'in *Üçüncü Yol* formülasyonu ve Clinton-Blair ortaklığıyla da simgelenen bu uzlaşmanın, baskın ulusötesi endüstriyel sermayeyle ulusötesi para sermaye grupları ve Avrupa ve Asya merkezli bazı ulusötesi grupların arasında kurulduğu ileri sürülebilir (Overbeek ve Van der Pijl, 1993). Dünya genelinde çok taraflılık ve küresel yönetim programları ve Birleşmiş Milletler, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kapitalizmin kaleleri arasında kurumsal işbirliklerinin kurulması, Türkiye'de ise bu süreç AB üyeliği, geri dönen IMF ve DB kredileri ve uyumlu bir koalisyon hükümeti ile somutlaşmıştır. Bu,

Türkiye’de ulusötesi bir tarihsel blokun oluşum anıdır. Bu tarihten sonra, sadece Türkiye’de değil, dünya genelinde -kapitalist yeniden yapılandırılmasının son aşaması olarak- devletin yönetim modeline göre yeniden yapılandırılması hız kazanmıştır. 1999 sonrası Türk devlet aygıtında gözlemlenen dönüşüm sürecine katılan aktörlerin bileşenleri ve bunlar arasındaki uyum ulusötesi tarihsel blokun Türkiye’de de kurulduğunu doğrular niteliktedir. Bu durum, ulusötesileşmenin dışardan içeriye doğru bir proje / süreç olmadığını göstermektedir. Yukarıda tartışıldığı gibi bloku oluşturan unsurlar 24 Ocak 1980 sonrası oluşmaya başlamıştır; bu anlamda 1980’ler, Türkiye’de sermayenin, ulusötesi sermaye gruplarıyla çıkar birliği kuracak şekilde geliştiği, sosyalleştiği, yani ulusötesileştiği bir dönemdir.

Bir hegemonya projesi olarak ulusötesileşmenin, iktisadi, siyasi/idari ve kültürel olmak üzere üç sacayağı bulunuyor. Bu nedenle sürecin sadece ekonomik ve politik boyutu üzerinde durmak ve kültür boyutunu gözardı etmek çözümlenmeyi eksik bırakacaktır. Kültürel anlamda toplumun ulusötesileşmesi olgusu, ulusal dil ve tarih bilincinin giderek ortadan kalktığı bir sürece gönderme yapsa da süreç en öz biçimde “Amerikanlaşma” terimiyle ifade edilmektedir. İdeolojisi “tüketimcilik” (*consumerism*) olan bu türden bir ulusötesi dönüşümün, kültürel/yerel farklılıkları tüketim ve pop kültürü üzerinden silikleştirmeyi ve küresel düzeyde homojenleştirilmiş bir insanlık tasarımı yaygınlaştırmaya çalışmakta olduğu düşünülebilir (Featherstone, 1990; Holton, 1998; King, 1997; Tomlinson, 1999, Waters, 1997, Sklair, 2002; Reyhan, 2003; Faist ve Özveren, 2004). İktisadi anlamda ulusötesileşme ise toplumların iktisadi faaliyet alanlarının ve karar süreçlerinin ulusötesileşmesini beraberinde getirmektedir. Üretimin uluslararasılaşması sürecinin bir anlamda tamamlayıcısı/devamı olarak karşımıza çıkan bu gelişme, öncelikle ulusötesi şirketlerin küresel düzeyde yaygınlaşması ve giderek artan çok boyutlu etkinlikleriyle, ardından doğrudan yabancı yatırımların tüm dünya genelinde gösterdiği büyük artış miktarlarıyla ve şiddetlenen küresel ticaret akımlarıyla özdeş tutulabilir (Gilpin, 1971; Sunkel ve Fuenzalida, 1979; UNCTAD, 1989, 2001 ve 2006; Cox, 1987; Dicken, 1998; Yeung, 1997, 1998 ve Robinson, 2004). Paydaşlık, hesap-verebilirlik, ademi-merkeziyetçilik, şeffaflık gibi yeni kavramlarla anlatılmak istenen “yönetişim” olgusuyla özdeşleşen ve yukarıda çerçevesini çizdiğimiz projenin siyasal/yönetimsel kısmı ise devlet aygıtını hedeflemektedir. Yeni bir siyasal iktidar modeli olarak projelendirilen, kamusal ve yerel yönetim reformlarını içine alan; devletin yeni yönetim prensipleri doğrultusunda yeniden yapılanmasını öngören bu model, bizim algılayışımıza göre, “devletin ulusötesileşmesi” projesinin politik ve kurumsal boyutunu oluşturmaktadır (Şenalp vd., 2003, 2007; Güler, 2005; Bayramoğlu, 2005; Şenalp, 2005; Reyhan ve Şenalp, 2005)

Türkiye’de devlet toplum yapısı üzerinde etki eden iki temel dönüştürücü kuvvet olan Avrupa Birliği (Gümrük Birliği’nden bu yana devam eden ekonomik ve siyasal reformlar) ve IMF ve Dünya Bankası kaynaklı yapısal uyum programları (ve bu bağlamda şart koşulan uyum reformlarının) arasındaki uyum ve benzerlik, bun-

lara Birleşmiş Milletler (ve bağlı örgüt ve programlarının) ve DTÖ, OECD gibi örgütlerin tek kaleminden çıkma ve birbirini tamamlayan dayatmaları eklendiği takdirde, Türkiye’den bakarak küresel bir sermaye çıkarının varlığından söz edebilmek mümkün olmaktadır. Adı geçen küresel kurumların dünyanın çeşitli bölgelerinde (Latin Amerika’da Orta ve Merkez Avrupa’da ve Uzak Doğu’da) devletleri ve toplumları dönüştürerek küresel kapitalizme entegre etme misyonunu taşıdığı önermesi bir çok çalışmada dile getirilmiştir. Yalnız bu çerçevede çok az sayıda çalışma ulusötesileşme sürecini -ülkelere sadece dışsal bir takım düzenlemeler ve politikalar yoluyla dayatılan değil- ulusal sınırlar içerisinde giderek yükselen ve güçlenen *ulusötesi sermaye kesimleri* tarafından desteklenen iktisadi, siyasi ve kültürel bir proje olarak tanımlamaktadır. Sürecin baş aktörünün altını çizmek için devletin yönetim modeline göre yeniden kurulması sürecini ulusötesi kapitalist sınıf liderliğinde yürütülen daha geniş kapsamlı bir projenin parçası olarak görmek gereklidir. Dolayısıyla, yönetim modeli ulusötesileşme projesinin politik programıdır ve daha fazla ulusötesileşmeyi öngörmektedir. Nihayi hedef, sömürünün neoliberal tarzının kurumsal temellerini sağlamlaştırmak ve global boyutlu organik krizi aşmaktır. Bunun için neoliberal piyasa düzeninin en baskın/güçlü sermaye lehine yayılmasını engelleyen, kapitalistler arası çekişmeyi azdıran ve hegemonyanın dünya ölçeğinde inşasını engelleyen devlet-toplum yapılarının; yani, Van der Pijl (2006)’in “hasım devletler” (*contender states*) diye adlandırdığı Rusya ve Çin’in yanında, “ikincil hasım devletler” (*secondary contenders*) dediği, örneğin bir Brezilya ve Türkiye gibi ve birinciler kadar olmasa da görece güçlü denilebilecek, devlet yapılarının ortadan kaldırılması/dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu devlet/toplum yapıları, bir noktaya kadar kapitalist ilişkilerin kurulmasına ve yayılmasına hizmet ederek işçi sınıfı ve diğer toplum kesimlerini baskı altında tutmaya yarasa bile daima küresel bir sistem olma mecburiyetindeki kapitalizmin, en gözde örgütlenme biçimleri olmadıkları açıktır.

Türkiye’de 1990’lar ve sonrasında devletin dönüşümünün niteliğini belirleyen unsurlar olarak tüm düzenleyici reformlar ve spesifik olarak kamu yönetimi reformları anlamlı bir çerçeve içinde ve organik krizin aşılması anlamında, yerli yerine oturmaktadır. Giderek ulusötesileşen üretimin bağrından boy veren yeni toplumsal ilişkileri, yeni sermaye birikim sürecine uygun düşen üstyapının oluşumu gerekliliği, kendisi de hegemonik mücadelelerin nesnesi olan *devletin ulusötesileşmesi* projesi şeklinde somuta bürünmüştür. Bu noktada *sivil toplum*’un ve organik aydınların ulusötesi bir nitelik kazanması merkezi bir önemdedir. Keza yönetim modelinin inşası ilk önce DB, AB, BM vs. aracılığı ile bir STK’laşmayı öngörmüş; geniş çaplı bir fonlama programı, sermayenin organik aydını ile kurumsal birleşmesine paralel olarak gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu çerçevede sivil toplum motoru sermaye olan, devlete karşı tüm kesimlerin refahını getirecek bir şeymiş gibi sunulmaya gayret edilmiş, sermaye toplumu diyebileceğimiz bir ulusötesi sivil toplum inşası gündeme gelmiştir. Türkiye’de bu sürecin başat aktörleri TESEV, İKV, DEİK,

Bilişim Vakfı, Tarih Vakfı, Eğitim Gönüllüleri Vakfı, vb. gibi akla gelebilecek her alanda kurulan sermaye STK'larınınca çekilmiştir. Bunların büyük bölümünün, ve ek olarak bölgesel ve yerel ölçekte STK'ların, fonlanmasında ulusötesi fonların yöneticisi ve ulusötesi sivil toplum mimarı olarak görülebilecek Soros ve ona bağlı ulusötesi STK'ların oynadığı rol anlamlıdır. Bu çerçevede AB, BM, DB, ve Soros fonları ile ulusötesi kapitalist sınıfın projesine bağlanan akademi, üniversiteler ve dernek/vakıf gibi yapılar, ulusal düzeyde *genişleyen* ve *derinleşen* kapitalist devletin bünyesine, toplumu temsil ettiği ilan edilen unsurlar olarak katılmak istenmektedir. Böylece öngörülen, devlet/toplum yapısının ulusötesi bir niteliğe kavuşmasıdır.

1999'da başlayan süreç, 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerini takiben, *Daha İyi Küresel Yönetişim (A Better Global Governance)* adlı kitabın yazarı Kemal Derviş'in bakan olmasıyla hızlanmış ve AKP hükûmetinin göreve gelişiyle rayına oturmuştur. Bu çerçevede Batı ile hegemonik bütünleşmenin ön koşulu olan finansal serbestleşme ve özelleştirmelerin tamamlanması için devletin geleneksel yapısında gerçekleşmesi öngörülen kurumsal reformlar ekonomi politik gündemin ilk sıralarına oturmuştur. Cumhurbaşkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu/Ordu ve Yüksek Mahkemeler merkezli bürokratik ve militer direnişe rağmen, Merkez Bankası'nın özerkliğinin ve Bağımsız İdari Kurulların kuruluşunun gerçekleşmesi, ulusal birikim döngüsünden beslenen sermaye grupları için ciddi bir mevzi kaybını işaret etmiştir. Bu mevzi savaşları sırasında büyük sermaye içi paylaşım mücadelesinin önemli bir etkisi olduğu ve bir kazananlar koalisyonu oluştuğunda çeşitli alanlarda karşılıklı tavizler verildiği görülmektedir. Çelişkiler ve antagonizmalarla dolu bu mücadele sürecinde oluşturulan yönetim mekanizmaları ile karşılıklı tavizlerle yürütülen ilişkileri nihayetinde ulusötesi sermayenin lehine sonuçlandıracak kurumsal bir ortam yaratılmak istenmektedir. Önde gelen yerel sermaye gruplarının rızası, ilk olarak onları doğrudan sermayenin merkez metropollerine (küresel finansal yapıya) bağlayacak kurumsal ağların kurulmasına, ikinci olarak da mülksüzleştirilen küçük sanayici esnaf ve sanatkarın yerel piyasalarına hakim edilmelerine bağlıdır. Bu çerçevede yerel düzeyde "sermaye sivil toplumu" inşası, STK'lar öncülüğünde yerel tarihe ve kimliğe yapılan vurgu, vb. ulusötesileşme programını tamamlayan unsurlardır. Şehir konseyleri, il özel idareleri, bölgesel kalkınma ajansları kademe kademe hem ulusötesi sermayenin doğrudan politik temsilini, hem de sermaye STK'ları aracılığı ile ulusötesi sermaye vizyonunun toplumsal dokuya işlenmesini getirmektedir. Bu şekilde inşası hedeflenen sermaye hegemonyasının; bir zamanların ulusal sermayesi KOÇ ve Sabancı gibi gruplardan öte, bunların yavaş yavaş parçası haline geldiği; ulusötesi kapitalizmin hegemonyası olduğunu iddia etmek mümkün hale gelmektedir. Böylece, düzenleyici reformlar ve kamu yönetimi reformları arkasında söylem ve eylem birliği yapan IMF, DB, AB, BM, OECD, TÜSİAD, YASED, TOBB, TESEV, İKV, DEİK, Tarih Vakfı, Soros destekli STK'lar ve tek el medyasının da bu sınıfın moral ve entelektüel liderliği altında ulusal düzeyde kurulan ulusötesi bir tarihsel blokun temel unsurları olduğu tespit edilebilmektedir.

Sonuç

Sermaye içi çelişkilerin ve sermayenin kendi çelişkilerini aşabilme kapasitesinin (ve bu kapasitenin sınırlarının) olduğu gibi açığa çıkarılması işi bugün de, tıpkı dün olduğu gibi, dünyanın sorunlu düzenini değiştirmek isteyenlerin önünde acil bir görev olarak durmaktadır. Yaklaşık yüzyıl önce bu meselenin açıklığa kavuşturulması ile sosyalist devrimin gerçekleşmesi arasındaki doğrudan ve kuvvetli bağlantı düşünüldüğünde, bu konuda net bir kavrayışa ne kadar acil ihtiyaç duyulduğu açıktır. Sermayenin, gerek kendi sınıf-içi mücadelelerinde, gerekse boyunduruğu altına aldığı diğer sosyal sınıf ve gruplara karşı verdiği mücadelelerde her zaman “böl-parçala-yönet” stratejisine bağlı olduğu ve sömürü düzenini ayakta tutmadaki -temelde yapısal gücünden kaynaklanan- başarısının, hasımlarını birbirine (ırk, din, dil, milliyet, cinsiyet, kültür, medeniyet vs. temelinde) kırdırarak kadar iyi tanımına bağlı olduğu akılda tutulması gereken iki gerçek. Bu gerçeklere karşılık sosyalist devrimin örgütlenmesi sürecinde, Lenin’in benzer bir stratejiyi sermayeye karşı çok daha üstün bir şekilde, uyguladığını düşünebiliriz. Yani, emperyalizm kuramı (Kautsky’nin ultra-emperyalizm tezinin aksine) o tarihsel ve toplumsal dönemeçte, sermayenin en can alıcı zaafını, yani kendi iç çelişkilerini net olarak belirlemiş ve ezilenlere sermaye karşısında yapısal bir güç kazandırmıştır. Bu yapısal güç, hiç şüphe yok ki devrimin gerçekleşmesi için gereken öznel koşulları yaratan temel ilkelere bir tanesi olmuştur.

Bugün de aynı şekilde, kapitalizmin ve onun başat öznesinin iç çelişkilerinin doğru okunması, düşmanı iyi tanımak ve onu altetmek adına önemini korumakta. Bu anlamda okuduğunuz bu makale, esas olarak son yıllarda Türkiye’de ortaya çıkan tartışmalara katkı yapabilecek teorik bir perspektifi detaylı bir şekilde tanıtmayı amaçladı. Bunun dışında ne aktarılan teorik perspektifin sorunsuz ve tamamlanmış olduğu, ne de bu tarz bir teorik açılımın şu ana kadar Türkiye’de ortaya konulmadığı ileri sürülmektedir. Özellikle belli başlı bazı sol görüşlü akademisyenlerin / yazarların çalışmalarının, *Praksis* dergisi ve Küçükkuşu toplantıları çevresinde ortaya çıkan üretimlerin, *Anti-Mai* ve *Bağımsız Sosyal Bilimciler* gibi kolektif çalışma grupları tarafından ortaya koyulan çabaların ve daha başka çeşitli sol politik gruplar içinden gelen analizlerin çoğu kez benzer yaklaşımlar üzerine kurulduğu veya benzer yaklaşımları içerdiği görülmektedir. Bu makale, kendisine birincil amaç olarak, kapitalist sistemin sıklıkla gözardı edilen bir boyutunu tarihsel materyalizm temelinde teorize eden bazı uluslararası çalışmaları, olabildiğince derli toplu bir şekilde tanıtarak, Türkiye’de evrimleşerek gelişen bir tartışmaya katkı sunmayı hedeflemiştir. Bu şekilde aynı anda hem ulusal hem de uluslararası düzeylerde “ulusötesi” olarak örgütlenen ve eyleyen bir sermaye fraksiyonunun –ve onun tüm spesifik kurumsal / özel / tüzel biçimlerinin- yapılacak eleştirel akademik ve bilimsel çalışmaların, girilecek demokratik / politik / kitlesel mücadelelerin hedefi olması gerektiğinin önemi vurgulanmak istenmiştir. Kapitalizmi anlamak Marx’sız, yani Marx’a başvurmadan ne kadar mümkünse, “Kapitalist”siz, yani kapitalist sınıf aktörlerine bakmaksızın da ancak o kadar mümkündür. Her ne kadar Türkiye’de sol yazarların çoğu yapısalcı eğilimlere

karşı ihtiyatlı yaklaşmayı tercih etseler de, son tahlilde yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu tekrar tekrar kapitalizmin, kapitalist ilişkilerin çözümlenmesi meselesine, yani “yapı”ya odaklanmakta; diğer bir deyişle, yapısal çözümlenmeler olarak kalmakta. Bugün ülkemizde Koç, Sabancı, Çukurova, Doğan, Doğuş, Eczacıbaşı, ENKA, Çolakoğlu vb. büyük sermaye grupları (yani kapitalist sınıfın özneleri) ve onların sivil topluma nüfuz eden örgütleri (TÜSİAD, TOBB, YASED, DEİK, TİM vb.) üzerine derinlemesine eleştirel çalışmaların son derece kısıtlı oluşu, bize anılan aşırı yapısalcı eğilimin bir sonucu gibi görünmektedir. Bu nedenle, bu teorik katkıyı sunarken, tanıtılan perspektif geliştirilmeye ve bu perspektife dayalı -giriş niteliğinde de olsa- özgün bir Türkiye analizi üzerinden görgül anlamda bir katkı yapılmaya çalışılmıştır. Açık ki, bu perspektiften hareket edildiğinde, Türkiye’de ya da dünyanın herhangi bir yerinde devletlerin, mevcut sosyal güçlerle kurduğu çelişkili ilişkilerin niteliğini anlamak, açık ya da gizli, formel ya da enformel, çok-düzeyle / çok-boyutlu kimi ulusötesi ilişkilerin / bağlantıların etraflıca çözümlenmesine bağlıdır. Bu da ne yazık ki bilimsel sosyalistlerin ya da Marksistlerin bir çoğunun ihmal ettiği ya da kayda değer bulmadığı çalışmalar olarak algılanmaktadır. Günümüzde küresel politik ekonominin temel yönelimlerini belirleyen pek çok karar IMF, Dünya Bankası, DTÖ, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası ve uluslararası kurumların yanında *Bilderberg Toplantıları*, *Üçlü Komisyon*, *Dünya Ekonomik Forumu*, *Dış İlişkiler Konseyi*, *Uluslararası Ticaret Birliği (International Chamber of Commerce)* vb. ulusötesi seçkin planlama gruplarında, yani ulusötesi kapitalist sınıfın bir takım özel iktisadi / siyasi forumlarında şekillenmekte ve bu platformlar kapitalist sınıf çıkarlarının devlet politikalarına dönüştürüldüğü -Gramsci’nin “burjuvazinin kolektif aydınları” dediği- ortamlar olmaktadır (Gill, 1990; Cox, 1987; Van der Pijl, 1998; Robinson, 2004; Carroll ve Carson, 2003). Kapitalistlerin ulusötesi sosyalizasyonunu sağlayan ve UKS’nin politik olarak örgütlendiği, ve toplumların gündemine herhangi maddi temelden ve sınıfsal bağlamdan yoksun, ayartıcı ve narkotik etkilere sahip (*İllüminati*, *Yuvarlak Masa Şovalyeleri*, *Gizli Dünya İmparatorluğu*, *Dünyayı Yöneten Gizli Güçler* vb.) bir takım çarpıcı kavramlar eşliğinde sokularak, mistik / metafizik kurgusal bir varlık gibi gösterilmek istenen ve hatta bir anlamda yüceltilen bu “somut” ve karmaşık *şebekenin* tahlili, yerine getirilmesi yaşamsal öneme sahip, bilimsel ve elbette sosyalist bir görev olarak önümüzde durmaktadır. Bu çok-düzeyle / çok-boyutlu bağlantıların ortaya çıkarılması ve spekülasyonların / komplo teorilerinin ötesine geçen bilimsel çözümlenmelerin ortaya koyulabilmesi için burada sunmaya çalıştığımız *ulusötesi tarihsel materyalist* perspektifin önemli bir potansiyele sahip olduğunu düşünüyoruz.

Bu satırlar yazılmadan bir süre önce Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile, Türkiye ulusötesileşme yolunda çok önemli bir adım daha atmıştır. Muhafazakar / demokrat (İslamcı / neoliberal) AKP’nin tam anlamıyla devletin zirvesine oturması, AB Komisyonu ve diğer bazı ulusötesileştirici merkezlerde sevinçle karşılandı. Kapitalizme değil ama ulusötesileşmeye direnen ulusal sosyal güçlerin (ulusal çevrime bağımlı sermaye grupları, ordu ve geleneksel bürokratik seçkin-

lerin) kalelerinden en önemlisini ele geçiren AKP'nin, hiç vakit kaybetmeden "yönetişim" sürecinin nihai hedefi sayılan -Gill'in *Yeni Anayasacılık* (New Constitutionalism) dediği- aşamaya doğru yönelmesi ve süreci büyük ölçüde rayına oturtacak "yeni anayasayı" hazırlamaya koymasının boşuna değildir. Bu bağlamda, Tayyip Erdoğan'ın ısrarla devleti ulusötesi bir yapıya dönüştürecek bu anayasa için son derece geniş bir uzlaşma sağlayacaklarını iddia etmesinde sanıyoruz ki ABD seçimlerinde Clintonlar'ın sözcülüğünü yaptığı -Dubai yeşil sermayesinin de ortağı olduğu- ulusötesi finansal sermayenin iktidarının kurulacağına duyduğu imanın da payı olsa gerektir. Diğer bir yandan, birden bire musluktan akar gibi alınan uluslararası ihaleler ve modernizasyon satın alımları, bize askerin bu uzlaşmaya aktif katılımının sağlanmaya çalışıldığı izlenimi vermektedir. Nitekim Genel Kurmay Başkanı'nın son genel seçimleri izleyen süreçte AKP'nin elde ettiği zafer üzerine yaptığı "Kepenkleri indirdik!" türünden "esprili" açıklamalar ve ardından şiddetlenen terör saldırılarının tetiklediği "sınır-ötesi operasyon" tartışmaları sürecinde ordunun hükûmetle yakaladığı "mutlak uyum" ortamı, AKP'nin İslamcılığını, şeriat tehdidini bir müddet geri plana itmiş, "Kürt Sorunu"nu gündemin birinci sırasına taşımıştır. "Ergenekon Operasyonu"nu da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Bu olay pek çok yerde yapıldığı gibi, tek başına ulusal sınırlar içerisindeki bir iç siyasi çekişme, Türkiye'nin "darbelerle hesaplaşması" ya da bir demokrasi atağı olarak görülemez. Kimi İslamcı-liberal (sol) çevrelerin tespitleri ancak bir ölçüde doğrudur; gerçekten de gürültünün nedeni birilerinin musluklarının kesilmesi olmasıdır. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana iktidarını sürdürmüş olan bürokratik zümre ya da Türkiye'nin *devlet sınıfının* kadroları özellikle son 8-10 yıldır ya yeni *ulusötesi* düzenle uzlaşmak ya da marjinalleşmek zorunda bırakılmıştır. Entegre olanlar "kepenklerini indirirken" eski-kafalı bir takım marjinal / *emekli* unsurlar "Ergenekonlaştırılmaktadır." Şüphesiz ki bu süreçte Van der Pijl'in deyimiyle "*ikincil bir hasım devlet*" olarak Türkiye'nin devlet-kurucu milliyetçi ideolojisi Kemalizm ve ulusalcılık da tasfiye edilmektedir. Ulusötesi sermayenin ve ABD'nin AKP, Fetullah Gülen ve "ılımlı İslam" sempatisi bu bağlamda yerine oturmaktadır. Entelektüel düzlemde kurulmuş olan (*Vakit, Zaman, Yeni Şafak, Taraf* gibi gazetelerde yazan, iktidar yanlısı sayısız televizyon kanalında boy gösteren isimlerden oluşan) *İslamcı-muhafazakar-neoliberal* ittifak, ulusötesi sermayenin Ortadoğu coğrafyası için aradığı olağanüstü yararlı bir formülü oluşturmaktadır. Yakın tarihin en şiddetli neoliberal politikaları AKP iktidarı eliyle uygulanırken, halkımızın, "hayır duaları" üzerinden rızası üretilmektedir. Türkiye'de bugün yer yerinden oynarken, müthiş bir siyasi hesaplaşma yaşanırken piyasalar ciddi bir sarsıntı yaşamamakta, kriz patlak vermemektedir. Bu da kanımızca söz konusu ulusötesi tarihsel blokun gücünü göstermektedir. ■

Kaynakça

- Anderson, J. (2002) "Question of Democracy, Territoriality and Globalization", J. Anderson (der.) *Transnational Democracy, Political Spaces and Border Crossings*, London and New York: Routledge, içinde s.6-39.
- Anderson, P. (2007) *Gramsci: Hegemony, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, çev. T. Günersel, İstanbul: Locus.
- Anderson, P. (1976) "The Antinomies of Gramsci," *New Left Review* 1/100 Kasım-Aralık, 5-78
- Anderson, S ve J. Cavanagh (2000) *Top 200: The Rise of Corporate Global Power*. Washington DC: Institute for Policy Studies.
- Arrighi, G. (2000) *Uzun Yirminci Yüzyıl*, çev. R. Boztemur, Ankara: İmge.
- Arrighi, G. (1999) "The Global Market," *Journal of World System Research*, 5 (2), 217-51.
- Baker, A. (1999) "Nebulouse and the Internationalization of the State in the UK? The Case of HM Treasury and the Bank of England," *Review of International Political Economy*, 6 (1),79-100.
- Balıbar, E. ve I. Wallerstein (1995) *İrk, Ulus, Sınıf*, çev. N. Ökten, İstanbul: Metis.
- Barnet, R ve R. Mueller (1974), *Global Reach: The Power of Multinational Corporations*, New York: Simon & Schuster.
- Bates, T.R. (1975) "Gramsci and the Theory of Hegemony," *Journal of History of Ideas*, 36 (2), 351-66.
- Bayramoğlu, S. (2005) *Yönetişim Zihniyeti*, İstanbul: İletişim.
- Bichler, S. ve J.Nitzan (2004) Dominant Capital and the New Wars," *Journal of World Systems Research*, 10 (2), 255-327.
- Bieler, A. ve A.D. Morton (2004) "A Critical Theory Route to Hegemony, World Order and Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations," *Capital & Class*, (82), 85-113.
- Bobbio, N. (2004) "Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı," J. Keane (der.) *Sivil Toplum ve Devlet*, çev. L. Köker vd., Yedi Kıt: İstanbul, içinde, s.91-118.
- Boratav, K. (2005) *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* (İlk basım 1991), Ankara: İmge.
- Boyer, R. ve D. Drache (1996) *State Against Markets: The Limits of Globalization*, London: Routledge
- Bryan, D. (1995) *The Chase Across the Globe: International Accumulation and the Contradictions for Nation States*, Boulder: Westview Press.
- Buci-Glucksmann, C. (1980) *Gramsci and the State*, London: Lawrence and Wishart.
- Buharin, N. (2005) *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, çev. U. S. Akalın, Belge Yayınları, [ilk basım: 1918].
- Burnham, P. (1991) "Neo-Gramscian Hegemony and the International Order." *Capital & Class*, (45),73-92.
- Carnoy, M. (1984) *The State and Political Theory*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Carroll, W.K. (2007) "Hegemony and Counter-Hegemony in a Global Field," *Studies in Social Justice*, 1 (1), s.36-66.
- Carroll, W.K. ve M. Fennema (2006) "Asking the Right Questions: A Final Word on the Transnational Business Community." *International Sociology*, 21 (4), 607-10.
- Carroll, W.K. ve M. Fennema (2004) "Problems in the Study of the Transnational Business Community: A Reply to Kentor and Jang," *International Sociology*, 19 (3), 369-378
- Carroll, W.K. ve C. Carson. (2003) "Forging A New Hegemony? The Role of Transnational Policy Groups in the Network and Discourses of Global Corporate Governance," *Journal of World Systems Research*, (9) 1, 67-102.
- Carroll, W.K. ve M. Fennema (2002) "Is There A Transnational Business Community?," *International Sociology*, 17 (3), 393-419

- Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Cox, R.W. (1987) *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, New York: Columbia University Press.
- Cox, R.W. (1983) "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", *Millenium: Journal of International Studies*, 12 (2), 162-75.
- Cox, R.W. (1981) "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory," *Millenium: Journal of International Studies*, 10 (2), 126-55
- Dicken, P. (2003) "'Placing' Firms: Grounding the Debate of 'Global Corporation,'" J. Peck ve H.W. Yeung der. *Remaking the Global Economy*, London: Sage içinde, s.27-45.
- Dicken, P. (1998) *Global Shift: Transforming the World Economy* (Üçüncü Basım), London: Paul Chapman.
- Dunning, J.H. (1993) *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Reading, MA: Addison-Wesley.
- Ercan, F. (2003) "Sınıftan Kaçış: Türkiye'de Kapitalizmin Analizinde Sınıf Gerçekliğinden Kaçış Üzerine." A. H. Köse vd. (der.) *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* içinde., İstanbul: İletişim.
- Ercan, F. (2002) "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1): Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi", *Praksis* (5), 25-75.
- Ercan, F. (1998) "'Neo-Liberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Birikim Süreci ve Değişen Sermaye İçerik Bileşenler: 1980 Sonrası İçin Çerçeve Denemesi", *İktisat Dergisi*, (378), 25-51.
- Ercan, F. ve Ş. Oğuz (2006) "Sınıfsal Bir İlişki ve Süreç Olarak Ölçek: Kamu İhale Yasası," *Praksis* (15), 159-82 ve "Rescaling as a Class Relationship and Process: The Case of Public Procurement Law in Turkey," *Political Geography*, (25), 641-656.
- Ercan, F. ve G. Tuna (2006) "Türkiye'de İç Burjuvazinin Gelişimi: 1960'lardan Günümüze Bakış," *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar (Prof. Dr. Kemali Saybaşılı'ya Armağan)*, Bağlam: İstanbul, 141-173.
- Faist, T. ve E. Özveren der. (2004) *Transnational Social Spaces: Agents, Networks and Institutions*. Aldershot: Ashgate.
- Featherstone, M. der. (1990) *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Femia, J.V. (2005) "Gramsci, Machiavelli and International Relations," *The Political Quarterly*, 76 (3), s.341-9.
- Femia, J.V. (1987) *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process*, Clarendon Press: Oxford.
- Forgacs, D. der. (1988) *A Gramsci Reader*, London: Lawrence and Wishart.
- Germain, R.D. ve M. Kenny (1998) "Engaging Gramsci: International Relations Theory and New Gramscians," *Review of International Studies*, (24), s.3-21
- Gill, S. (1993) "Epistemology, Ontology and the Italian School." S. Gill (der.) *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press içinde, 21-48.
- Gill, S. (1990) *American Hegemony and Trilateral Commission*, Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Gill, S. ve D. Law (1989) "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", *International Studies Quarterly* (33), 475-99.
- Gillon, T.E. (1999) *The Dialectic of Hegemony: Robert Cox, Antonio Gramsci and Critical International Political Economy*, Basılmamış Doktora Tezi, Queens Üniversitesi, Ontario-Kanada.
- Gilpin, R. (1971) "The Politics of Transnational Economic Relations," *International Organization*, 25 (3), 398-419.
- Glynn, A. ve B. Sutcliffe (1992) "Global But Leaderless? The New Capitalist Order." R. Miliband ve L. Panitch (der.) *Socialist Register* içinde, 76-95: London: Merlin.

- Goldfrank, W.L. (1977) "Who Rules the World? Class Formation at the International Level," *Quarterly Journal of Ideology*, 1 (2), 32-7.
- Gordon, D.M. (1988) "The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundations?" *New Left Review*, (1/168), 24-64
- Gramsci, A. (1989) *Selections from the Prison Notebooks*, der. ve çev. Q. Hoare ve G. Nowell-Smith, London: Lawrence and Wishart (İlk Basım: 1971).
- Gramsci, A. (1986) *Hapishane Defterleri*, çev. K. Somer, İstanbul: Onur
- Gramsci, A. (1984) *Modern Prens*, çev. P. Esin, İstanbul: Birey ve Toplum.
- Güler, B.A. (2005) *Devlette Reform Yazıları*, Ankara: Paragraf.
- Hazine Müsteşarlığı (2007) *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2006 Yılı Raporu*, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Hilferding, R. [1910], (1981) *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Hirst, P.Q. ve G. Thompson (2003) *Küreselleşme Sorgulanıyor*, çev. Ç. Erdem ve E. Yücel, Ankara: Dost.
- Holman, O. (1996) *Integrating Southern Europe: EC Expansion and the Transnationalization of Spain*, London: Routledge
- Holton, R.J. (1998) *Globalization and Nation-State*. London: Macmillan.
- Hymer, S. (1979) *The Multinational Corporation: A Radical Approach*, Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Hymer, S. (1976) *The International Operations of Multinational Firms: A Study of Foreign Direct Investment*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Kang, N.H ve Sakai, K (2000) "International Strategic Alliances: Their Role in Industrial Globalization," STI Working Paper 2000/05.
- Kang, N.H. ve Johansson, S. (2000) "Cross-Border Mergers and Acquisitions: Their Role in Industrial Globalization," STI Working Paper 2000/1
- Kautsky, K. (1970) "Ultra-imperialim," *New Left Review* (1/59): 41-6.
- Kentor, J. (2005) "The Growth of Transnational Corporate Networks: 1962-1998," *Journal of World System Research*, 11 (2): 263-286.
- Kentor, J. ve S J Jang (2006) "Different Questions, Different Answers: A Rejoinder to Carroll and Fenne- ma." *International Sociology* 21 (4): 602-6.
- Kentor, J. ve S.J. Jang (2004) "Yes, There is a (Growing) Transnational Business Community: A Study of Global Interlocking Directorates 1983-1998," *International Sociology* 19 (3): 355-368.
- Keohane, R.O ve H.V. Milner (1996) "Internationalization and Domestic Politics: An Introduction," Keoha- ne ve Milner (der.), *Internationalization and Domestic Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kindleberger, L. (1969) *American Business Abroad*, New Haven, CT: Yale University Press.
- King, A.D. (1997) *Culture, Globalization and the World System*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Krasner, S.D. (1995) "Power, Politics, Institutions and Transnational Relations," T. Risse-Kappen (der.) *Bring- ing Transnational Relations Back In: Non-state Actors, Domestic Structures and International Institutions* içinde, Cambridge: Cambridge University Press.
- Laclau, E. ve C. Mouffe (1985) *Hegemony and Socialist Strategy*, London: Verso.
- Liodakis, G. (2005) "The New Stage of Capitalist Development and Prospects of Globalization," *Science & Society*, 69 (5): 341-366.
- Mandel, E. (1967) "International Capitalism and Supranationality," R. Miliband ve J. Saville (der.) *Socialist*

Register içinde, 27-41.

Marx, K. (1993) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Ankara: Sol.

Marx, K. (1976) *Kapital (2. Cilt)*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol.

Morton, A.D. (2003) "Social Forces in the Struggle over Hegemony: Neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy," *Rethinking Marxism*, 15 (2).

Murphy, C. (1994) *International Organization and Industrial Change: Global Governance Since 1850*, London: Polity and Blackwell.

Murray, R. (1971) "The Internationalization of Capital and Nation-State," *New Left Review* (67): 84-109.

Nollert, M. (2005) "Transnational Corporate Ties: A Synopsis of Theories and Empirical Findings," *Journal of World System Research*, 11(2): 289-314.

OECD,(1996) "Efficiency Claims in Mergers and Other Horizontal Agreements," *OCDE/GD* (96): 65.

OECD (1994) *Merger Cases in the Real World: A Study of Merger Control Procedures*, Paris.

Offe, C ve H. Wiesenenthal (1979) "Two Logics of Collective Action: Theoretical Notes on Social Class and Organizational Form," *Political Power and Social Theory* (1): 67-115.

Oğuz, Ş. (2006) "Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekânsal Farklılaşmalar ve Devletin Dönüşümü", D. Yılmaz vd.. (der.) *Kapitalizmi Anlamak*, içinde, Ankara: Dipnot.

Overbeek, H. (2004) "Transnational Class Formation and Concepts of Control: Towards a Genealogy of the Amsterdam Project in International Political Economy," *Journal of International Relations and Development*, (7): 113-141.

Overbeek, H. (der.) (2003) *Political Economy of European Employment: European Integration and the Transnationalization of the (Un)Employment Question*, London: Routledge.

Overbeek, H. ve K. Van der Pijl (1993) *Restructuring Capital and Restructuring Hegemony.*" H. Overbeek (der.) *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy: The Rise of Transnational Neo-Liberalism in the 1980s*, London: Routledge içinde, 1-27.

Palloix, C. (1975) "The Internationalization of Capital and the Circuit of Social Capital," Radice (der.) *International Firms and Modern Imperialism* içinde, 63-88.

Panitch, L. (1994) "Globalisation and the State," *Socialist Register*, (30): 60-93.

Picciotto, S. (1991) "The Internationalisation of the State," *Capital & Class*, (43): 43-63.

Portelli, H. (1982) *Gramsci ve Tarihsel Blok*, çev. K. Somer, İstanbul: Savaş.

Poulantzas, N. (1978) *Classes in Contemporary Capitalism*, London: Verso.

Poulantzas, N. (1975) *Political Power and Social Classes*, London: NLB.

PriceWaterhouseCoopers (PwC) (2006) *Birleşme ve Satın Alma İşlemleri, Şirket Değerlenmeler*, Haz. O.Cem vd. PwC Türkiye V. Çözüm Ortaklığı Platformu. [<http://www.vergiportali.com/doc/21122006BIRLESME.pdf>] (indirilme tarihi 1 Eylül 2007).

Radice, H. (1984) "The National Economy: A Keynesian Myth?" *Capital & Class*, (22): 111-40.

Radice, H. der. (1975) *International Firms and Modern Imperialism*, London: Penguin.

Reyhan, H. (2003) "Kapitalizmin İnsanı," *Ulusal*, (8): 19-32.

Reyhan, H. ve M.G. Şenalp (2005) "Emperyalizmin Kurumsallaşma Süreci: Küresel Yönetişim, Yönetişimci Devlet ve STK'laştırılan Sendikal Hareket," *Siyaset ve Toplum*, (3): 126-152

Robinson, W.I. (2007) "Beyond the Theory of Imperialism: Global Capitalism and the Transnational State," *Societies Witout Borders*, (2): 5-26.

- Robinson, W.I. (2005b) "Global Capitalism: The New Transnationalism and the Folly of Conventional Thinking," *Science & Society*, 69 (3): 316-28
- Robinson, W.I. (2005a) "Gramsci and Globalisation: From Nation-State to Transnational Hegemony," *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 8 (4): 559-574.
- Robinson, W.I. (2004) *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World*, Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Robinson, W.I. (2003) *Transnational Conflicts: Central America, Social Change and Globalization*, London: Verso.
- Robinson, W.I. (2002) "Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya: Kuramsal Notlar ve Görgül Deliller," çev. E. Türközü, *Praksis* (8): 125-168.
- Robinson, W.I. (2001b) "Global Capitalism and Nation-State-Centric Thinking –What We Don't See When We Do See Nation-States: Response to Critics," *Science and Society*, 65(4): 500-508.
- Robinson, W.I. (2001a) "Social Theory and Globalization: The Rise of A Transnational State," *Theory and Society*, 30(2) (Symposium on Theory and Globalization): 157-200.
- Rowthorn, R. (1975) "Imperialism in the 1970s –Unity or Rivalry?" H. Radice der. *International Firms and Modern Imperialism* içinde, 158-80.
- Sassoon, A.S. (1987) *Gramsci's Politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Savran, S. (1996) "Küreselleşme mi, Uluslararasılaşma mı?" *Sınıf Bilinci*, (16-17).
- Savran, S. (1993) "Bankalar ve Bayraklar: Uluslararasılaşma Çağında Milliyetçilik," *Sınıf Bilinci*, (12).
- Simon, R. (1982) *Gramsci's Political Thought: An Introduction*, London: Lawrence & Wishart.
- Sklair, L. (2001) *Transnational Capitalist Class*, London: Blackwell.
- Sklair, L. ve P.T. Robbins (2002) "Global Capitalism and Major Corporations From the Third World," *Third World Quarterly*, 23 (1): 81-100.
- Staples, C.L. (2007) "Board Globalisation in the World's Largest TNCs 1993–2005." *Corporate Governance*, 15 (2): 311–21.
- Staples, C.L. (2006) "Board Interlocks and the Study of the Transnational Capitalist Class." *Journal of World System Research*, 12 (2): 309-319.
- Sunkel, O ve E.F. Fuenzalinda (1979) "Transnationalization and Its National Consequences," J.J. Villamil (der.) *Transnational Capitalism and National Development: New Perspectives on Dependence*, Hassocks-Sussex: Harvester Press içinde, 67-93.
- Şenalp, M.G. (2005) "An Alternative Political Power Model, A Universal Mythos or A Meta-Narration: Global Governance?" European Sociological Association (ESA) tarafından düzenlenen *Rethinking Inequalities* temalı konferansta sunulan bildiri. 9-12 Eylül 2005, Torun-Polonya, [http://www.management.atilim.edu.tr/economics/econdp/files/senalp_2007.pdf].
- Şenalp, M.G., Ö.Şenalp ve E.Şengör (2007) "Globalization, Governance and Transnationalization of a 'Secondary Contender' State." ESA tarafından düzenlenen "Conflict, Citizenship and Civil Society" temalı konferansta sunulan bildiri. 3-6 Eylül, Glasgow-İskoçya, [http://www.management.atilim.edu.tr/economics/econdp/files/senalp&senalp_2007.pdf].
- Şenalp, M.G., H.Reyhan ve A.H.Köse (2003) "Küresel Yönetişim ve Sendikalar," *Petrol-İş Yıllığı: 2000-2003*, (85): 303-21
- Şenalp, Ö. (2007) *Transnationalization of Governance and Governance of Transnationalization*, Vrije Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset Bölümü, Basılmamış Master Tezi (Ağustos), Amsterdam-Hollanda..

- Tomlinson, J. (1999) *Globalization and Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- TÜSİAD (2004) "Investment Environment and Foreign Direct Investments in Turkey," Yatırım Danışma Konseyi toplantısına sunulmak üzere hazırlanan rapor. 15 Mart 2004, İstanbul.
- UNCTAD (2007) *World Investment Report 2007: Transnational Corporations in Extractive Industries*, New York: United Nations.
- UNCTAD (2006) *World Investment Report 2006: FDI from Developing and Transition Economies (Overview)*. New York: United Nations.
- UNCTAD (2001) *World Investment Report 2001: Promoting Linkages*, New York: United Nations.
- UNCTC (1989) *The Process of Transnationalization and Transnational Mergers*. UN Center on Transnational Corporations Current Studies, Serie A, No. 8
- Van Apeldoorn, B. (2004a) *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, London: Routledge.
- Van Apeldoorn, B. (2004b) "Theorizing the Transnational: A Historical Materialist Approach," *Journal of International Relations and Development*, (7): 142-176.
- Van Apeldoorn, B. (2000) Transnational Class Agency and European Governance: The Case of the European Round Table of Industrialists," *New Political Economy*, 5 (2): 157-181.
- Van der Pijl, K. (2006) *Global Rivalries: From the Cold War to Iraq*, London: Pluto.
- Van der Pijl, K. (1998) *Transnational Classes and International Relations*, New York: Routledge.
- Van der Pijl, K. (1995) "The Second Glorious Revolution: Globalizing Elites and Historical Change". B. Hettne, (der.) *International Political Economy: Understanding the Global Disorder*. London: Zed, içinde.
- Van der Pijl, K. (1984) *The Making of an Atlantic Ruling Class*, London: Verso.
- Van der Pijl, K. (1979) "Class Formation at the International Level," *Capital & Class* (9): 1-22.
- Vernon, R (1971) *Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of US Enterprises*, New York: Basic Books.
- Warren, B. (1971) "The Internationalization of Capital and Nation State: A Comment," *New Left Review* (1/68): 83-88.
- Waters, M. (1997) *Globalization*. London: Routledge.
- Weiss, L. (1998) *The Myth of Powerless State*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Wood, E.M (1999) "Unhappy Families: Global Capitalism in A World of Nation-States." *Monthly Review* (51)3
- Yalman, G.L. (2002) "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?" *Praksis* (5): 7-23
- Yalman, G.L. (2003) "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi", N. Balkan ve S. Savran (haz.), *Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye'de Sınıf İdeoloji ve Devlet* içinde, 44-75.
- Yeung, H.W. (1997) "Business Networks and Transnational Corporations: A Study of Hong Kong Firms in the ASEAN Region," *Economic Geography*, 73 (1): 1-25.
- Yeung, H.W. (1998) "Capital, State and Space: Contesting Borderless World," *Transactions of the Institute of British Geographers*, 23(3): 291-309.